

The Approach to the Quality of Life of Border Settlements in Iran's Five-Year Development Plans

Mohammad Hajipour¹ – Assistant Professor of Geography and Rural Planning,
University of Birjand, Birjand, Iran

Samira Pour – Assistant Professor of Organizational Management, University of
Birjand, Birjand, Iran

Amin Mahmoudi Khourandi - Bachelor of Geography, University of Birjand,
Birjand, Iran

Received: 28, July, 2021

Accepted: 02, November, 2021

Abstract

Border areas, especially in Iran, enjoy a unique importance. Considering the quality of life of regions and border settlements is an important strategy in developing boundaries as well as integrated land development. The fundamental step to improve the quality of life in the border areas is an approach that the country's policy planning and design has been prepared in the content of development documents. Therefore, in Iran, five-year development plans are important as the strategic development documents of the country, which was attempted to analyze the content of five-year development programs in terms of addressing the quality of life in border areas and changes in the approach during six periods of development of Iran. The present study is of an applied research type in terms of its objectives. Data were collected by studying documentation. Data analysis in the framework of qualitative content analysis has been carried out with inductive approach. MAXQDA software was used to analyze the content of six development documents. The results showed that planning to develop the dimensions of the quality of life of the border areas has not been uniformly integrated, and there is a large difference between the degrees of quality of life. Also, in Iran's five-year development programs, diversity and day-to-date programs have serious shortcomings in terms of addressing the quality of life of the border areas. In other words, its programs and actions do not have the attractiveness necessary for improving and significant improvements in the quality of life of the border residents. In general, it is concluded that for planners and policymakers, the quality of life in border spaces has not been a priority issue. Thus, it can be said that one of the roots of the current challenges of the border areas is the approach of the policy and planning system and until the continuation of this inequality in policy making the situation will not change.

Keywords: Integrated land development, Quality of life, Development plan, Policy approach, Border areas.

¹ -Corresponding Author

Email: mhajipour@birjand.ac.ir

رویکرد کیفیت زندگی سکونتگاه‌های مرزی در برنامه‌های توسعه پنج‌ساله ایران

محمد حجی‌پور^۱ - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

سمیرا پور - استادیار مدیریت رفتار سازمانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

امین محمودی‌خوردی - کارشناسی جغرافیا، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۵

چکیده

مناطق مرزی به‌ویژه در ایران، از اهمیت بی‌بدیلی برخوردار است. توجه به کیفیت زندگی مناطق و سکونتگاه‌های مرزی یک راهبرد مهم و اساسی در راستای توسعه مرزها و همچنین توسعه یکپارچه سرزمینی است. گام بنیادی برای بهبود کیفیت زندگی در مناطق مرزی، رویکردی است که نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کشور در محتوای اسناد توسعه تدارک دیده است. از این رو در ایران برنامه‌های پنج‌ساله توسعه به‌عنوان اسناد راهبردی توسعه کشور دارای اهمیت است که در این تحقیق تلاش شد به تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه پنج‌ساله پس از انقلاب از حیث پرداختن به کیفیت زندگی در مناطق مرزی و تغییرات رویکرد مذکور طی شش دوره اسناد توسعه ایران پرداخته شود. تحقیق حاضر به لحاظ هدف کاربردی است. داده‌ها با روش مطالعه اسنادی گردآوری شده است. تحلیل داده‌ها در چارچوب تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی انجام گرفته است. برای تحلیل محتوای شش سند توسعه کشور از نرم‌افزار مکس کیودا استفاده شد. نتایج نشان داد برنامه‌ریزی برای توسعه ابعاد کیفیت زندگی مناطق مرزی به‌صورت یکدست و یکپارچه نبوده است و اختلاف زیادی بین میزان گرایش به ابعاد کیفیت زندگی می‌توان دید. همچنین در برنامه‌های توسعه پنج‌ساله ایران، تنوع و روزآمدی برنامه‌های اجرایی به لحاظ پرداختن به ابعاد کیفیت زندگی مناطق مرزی دارای کاستی و ضعف جدی است. به عبارتی، برنامه‌ها و اقدامات آن از جذابیت لازم برای اینکه بهبود و پیشرفت قابل توجه در کیفیت زندگی مرزنشینان ایجاد نماید، برخوردار نیست. در مجموع این گونه استنباط می‌شود که تاکنون برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران، کیفیت زندگی در فضاهای مرزی یک مسئله اولویت‌دار نبوده است. بدین سان می‌توان گفت یکی از ریشه‌های اصلی چالش‌های کنونی مناطق مرزی، رویکرد نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی است که تا زمان تدویم این ناعدالتی در سیاست‌گذاری، وضع مناطق مذکور تغییر چشمگیری نخواهد داشت.

واژگان کلیدی: توسعه یکپارچه سرزمین، کیفیت زندگی، برنامه توسعه، رویکرد سیاست‌گذاری، مناطق مرزی.

مقدمه

امروزه یکی از اهداف مهم اجتماعات بشری که عمده تلاش‌ها و انرژی نظام‌های حاکمیتی و برنامه‌ریزی کشورها و همچنین مجامع علمی در آن راستا هزینه می‌شود، پیشرفت یکپارچه سرزمینی در چارچوب قواعد و اصول "توسعه پایدار" است. در این میان، با ورود به هزاره سوم میلادی و شکل‌گیری فرآیند جهانی شدن و افزایش تحرکات انسان‌ها، کالاها، سازمان‌ها و غیره، نقش و جایگاه مرزها به‌طور فزاینده‌ای پیچیده و بیشتر شده است؛ به گونه‌ای که بسیاری از دولت‌ها در پی تأمین امنیت مرزهای خود به‌منظور پایداری این فضاها و همچنین ساخت و بهره‌برداری از فرصت‌های مرزی با رویکرد ملی و فرامرزی هستند (سرور و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). مرز پدیده‌ای فضایی است که بازتابنده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده و مطابق قواعدی خاص در مقابل حرکت انسان، کالا و نشر افکار مانع ایجاد می‌کند (افضلی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۱۷). امنیت مرزها از جمله مباحث مهم نظری و عملی در حوزه‌های امنیتی و دفاعی هر کشور است که ارتباط متقابلی با دولت‌ها، مردم، جمعیت‌های ساکن در مناطق مرزی و افراد و کالاهایی که از مرز عبور می‌کنند، دارد. بدین سان، امنیت مرزی نقش واسطه بین امنیت داخلی و خارجی دارد و پاشنه آشیل دولت‌ها به شمار می‌رود (حیدری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۹). مناطق مرزی به‌خصوص در پهنه جغرافیایی کشوری همچون ایران که در یک منطقه با ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک منحصر به فردی قرار گرفته از اهمیت شایانی برخوردار است (متقی و متقی، ۱۳۹۳: ۶۳). از این رو، مدیریت و برنامه‌ریزی کلان، فراگیر و استراتژیک در مناطق مرزی از دغدغه‌های سیاست‌مداران و جغرافیدانان ایران به شمار می‌رود (Brzosko-Sermak, 2007: 74). از جمله عواملی که می‌تواند ثبات و پایداری نسبی را در مناطق مرزی ایجاد کند، تنش و منازعه را دست کم در حوزه فقر و محرومیت اقتصادی بکاهد، برنامه‌ریزی برای رشد شاخص‌های توسعه به‌ویژه با رویکرد یکپارچه و همگن است (Perkamann, 2003: 155; Leimgruber, 1991: 66). که باید متناسب با شرایط و موقعیت هر کشور انجام شود (قلی‌پور و آقاجانی، ۱۳۹۳: ۲). در دنیای کنونی توسعه و

توسعه‌یافتگی از موضوعات مهم و مبنای اصلی در برنامه‌ریزی‌ها و اهداف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی تمام کشورها از جمله ایران است. اهمیت توسعه از منظر جغرافیایی بدان معناست که تمامی عرصه‌های سرزمین و قلمرو یک کشور اعم از مناطق مرزی و مناطق مرکزی را در برمی‌گیرد. بنا به تأکید برنامه‌ریزان توسعه، برنامه‌ریزی‌ها بایستی همسو با بهبود مقوله "کیفیت زندگی" در همه ابعاد و زمینه‌ها باشد (فاضل‌نیا، ۱۳۹۳: ۸۶۱؛ بدری و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۳) چرا که انسان ذاتاً تمایل به رفاه و آسایش در زندگی دارد و همواره به دنبال رسیدن به این هدف خطیر است. از این‌رو، کیفیت زندگی انسان یک هدف اساسی برای توسعه به شمار می‌رود. امروزه کیفیت زندگی به‌عنوان عنصری کلیدی در سیاست‌گذاری و بررسی سیاست‌های حوزه عمومی به شمار می‌رود که از دهه ۱۹۶۰ به‌طور جدی و علمی بدان پرداخته شده است (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۸). مرز به‌عنوان یک پدیده اجتماعی که دارای جنبه‌ای ادراکی نیز بوده، تجربه زیسته خاصی را در ابعاد گوناگون اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی برای مردمان ساکن در این مناطق رقم می‌زند (ذکایی و نوری، ۱۳۹۴: ۱۰۵). انجام برنامه‌ریزی و مطالعه در خصوص کیفیت زندگی در فضاها و مرزی به‌ویژه کشورهای کمتر توسعه‌یافته از اهمیت برجسته‌تری برخوردار است (شاهرخی ساردو و نوری‌پور، ۱۳۹۴: ۲۰) به‌گونه‌ای که در دهه‌های اخیر در تحقیقات توسعه‌ای اعم از تحقیقات اقتصادی و اجتماعی و اکولوژیک به مناطق مرزی توجه بسیاری صورت گرفته است (کریمی و وفایی، ۱۳۹۶: ۹۶)؛ زیرا غالباً شرایط آب و هوایی نامناسب، محرومیت جغرافیایی، معیشت ضعیف، تاب‌آوری اندک در سکونتگاه‌های انسانی (به‌ویژه روستاها)، کمبود فرصت‌های شغلی، کمبود مراکز مراقبتی، مسکن ناپایدار، تغذیه نامناسب، محدودیت دسترسی‌ها و تنوع و گستردگی آسیب‌های اجتماعی ناشی از نابرابری‌ها در مناطق مرز حکم‌فرماست (رضوانی و منصوریان، ۱۳۸۷، ۲-۳؛ احمدی پور و همکاران، ۱۳۸۷: ۳؛ قالیباف و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۶۴؛ Kolodinsky et al, 2013: 113; Parker & Moore, 2008). از آنجا که کیفیت زندگی مردم در نواحی مرزی به عوامل زیادی از جمله اشتغال، درآمد مناسب، دسترسی به خدماتی نظیر

آموزش و بهداشت، سلامت، محیط طبیعی و امنیت بستگی دارد، برنامه‌ریزی برای بهبود کیفیت زندگی در فضاهاى مرزى به‌منظور ارتقاء میزان رضایت‌مندی از زیست در این مناطق، نیازمند رهیافت کیفیت زندگی در سیاست‌ها و به‌ویژه برنامه‌های توسعه ملی است. چراکه در حال حاضر نواحی مرزی ایران با پدیده‌هایی همچون تخلیه سکونتگاه‌ها و مهاجرت به‌سوی کانون‌های جمعیتی مرکز، پایین بودن سطح توسعه مناطق مرزی نسبت به مناطق مرکزی، بزهکاری اجتماعی در سکونتگاه‌های مرزی و غیره دست‌به‌گریبان هستند. در جمهوری اسلامی ایران، سیاست‌ها و برنامه‌های کلان توسعه که به‌نوعی سرمشق‌کنش نظام اجرایی است، به‌صورت برنامه‌های پنج‌ساله در ذیل سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، برنامه‌ریزی و اجرا می‌شود. بنابراین، برنامه‌های مذکور مهم‌ترین اسناد توسعه کشور محسوب می‌شود که با بررسی و تحلیل هر کدام از آنها می‌توان به جهت‌گیری‌های توسعه و برآورد توفیقات آینده نائل آمد. بدین‌سان، در تحقیق حاضر تلاش شده است تا باهدف تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه پنج‌ساله پس از انقلاب از حیث پرداختن به کیفیت زندگی در مناطق مرزی به این پرسش اساسی پاسخ داده شود که "موضوع کیفیت زندگی مرزنیسان و تلاش برای بهبود آن در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه ایران از چه جایگاهی برخوردار بوده و روند تغییرات را چگونه می‌توان ارزیابی نمود؟"

بیشتر برنامه‌ریزان طی دهه‌های اخیر بر ایجاد رفاه اجتماعی و بهبود استانداردهای زندگی پافشاری می‌کنند. در نتیجه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران با این پرسش مواجه می‌شوند که چگونه منافع اجتماعی مردم بدون عقب‌نگه‌داشتن رشد اقتصادی تأمین می‌شود؟ (جباری، ۱۳۸۱: ۵۵). از سویی، امروزه بهبود کیفیت زندگی در جوامع نتیجه بهبود عوامل اقتصادی مانند توزیع درآمد، دسترسی به خدمات عمومی، رشد اقتصادی و میزان پس‌اندازها، بهره‌وری و سرانه‌ها است (خادمی، ۱۳۹۰: ۲۸) و کیفیت زندگی مفهومی است که چهار بعد اساسی اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی - سیاسی زندگی انسان را در برمی‌گیرد و حد استاندارد از انتظارهای فرد را تأمین می‌کند (فرجی ملایی، ۱۳۸۹: ۱). بر این بنیان، نتایج مطالعات کیفیت زندگی می‌تواند به ارزیابی سیاست‌ها، رتبه‌بندی مکان‌ها،

تدوین استراتژی‌های مدیریت و برنامه‌ریزی شهری و روستایی کمک کرده تا درک و اولویت‌بندی مسائل اجتماع، برای برنامه‌ریزان و مدیران را به منظور ارتقای کیفیت زندگی افراد تسهیل سازد (Lee, 2008: 1204). به علاوه، عدم توجه به توسعه و کیفیت زندگی در مناطق مرزی به ویژه در سیاست‌های کلان کشور می‌تواند موجب نابرابری‌های بین مناطق مرکزی و پیرامونی گردد که به دنبال آن شکاف‌های سیاسی را عمیق‌تر نمود و نارضایتی ناحیه‌ای را پدیدار سازد (درایسدل و بلیک، ۱۳۷۳: ۲۲۰). همچنین در خصوص کشور ایران نیز به دلیل وجود مرزهای طولانی و قرارگیری بیش از نیمی از استان‌ها در مرزهای بین‌المللی با کشورهای هم‌جوار (سرور و همکاران، ۱۳۹۴: ۳)، پرداختن به مقوله کیفیت زندگی در محتوای سیاست‌های نظام برنامه‌ریزی کشور از اهمیتی بی‌بدیل و ضرورتی اساسی برخوردار است.

پیشینه پژوهش

در زمینه کیفیت زندگی مناطق مرزی و سکونتگاه‌های آن مطالعات عدیده‌ای وجود دارد که گزیده‌ای از مهم‌ترین آن به اختصار به شرح زیر بوده است. بدراق‌نژاد و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای با عنوان بررسی نقش عوامل اثرگذار در توسعه فضایی نواحی روستایی مرزی که در محدوده شهرستان گنبد کاووس انجام گرفته است، اذعان داشته‌اند که بهبود کیفیت سطح زندگی در کنار عواملی همچون رقابت اقتصادی کاملاً مستقیم، حفاظت از محیط‌زیست، یکپارچگی فضایی و مخاطرات مهم‌ترین عوامل اثرگذار در توسعه روستاهای مرزی به شمار می‌رود. پاسبان و اصغری لقمجانی (۱۳۹۹) اذعان داشته‌اند که کیفیت زندگی خانوارهای روستایی مرزنشین از یک طرف به مبادلات مرزی و از طرف دیگر به کشاورزی و زیر بخش‌های آن وابسته است؛ در بین دو عامل یادشده، اولی با ایجاد دیوار مرزی و بسته شدن مرز و دیگری با کاهش شدید یا توقف پی‌درپی آب ورودی از افغانستان، خشک شدن تالاب هامون و افزایش اثرات ماسه‌های روان به بن‌بست رسیده است. در پژوهش اسفرم و همکاران (۱۳۹۷) کیفیت آموزش، کیفیت اوقات فراغت، کیفیت سلامت و بهداشت، پایین‌تر از حد متوسط ارزیابی شده‌اند

یعنی بازارچه مرزی تأثیری بر ارتقای این مؤلفه‌های کیفیت زندگی نداشته است. کیفیت زیرساخت‌ها، اشتغال و درآمد و کیفیت محیط سکونتی در حد متوسط ارزیابی شده است و نشان می‌دهد که بازارچه مرزی تا حدودی روی این مؤلفه‌ها تأثیر گذاشته است. همچنین روستای شین‌آباد بالاترین و روستای بادآباد پایین‌ترین سطح کیفیت زندگی را داشته است. میرزائی و عبده‌زاده (۱۳۹۳) در پژوهش خود نتیجه گرفتند که وقتی کیفیت زندگی با مؤلفه‌های مختلف نظیر مسکن، درآمد، تعاملات و گرایش‌های فرهنگی، اعتماد بین شخصی، مشارکت اجتماعی و احساس بهزیستی روانی سنجیده می‌شود، بازارچه‌ها تأثیر مثبت و منفی متفاوتی بر کیفیت زندگی روستاییان مرزنشین نزدیک به بازارچه‌ها دارد. همچنین به صورت نابرابر، فقط گروه‌های خاصی از مرزنشینان (به‌ویژه شهرنشینان و تاجران یا صاحب بارها) از مزایای تأسیس بازارچه‌ها سود می‌برند. قالیباف و همکاران (۱۳۸۸) پس از بررسی انجام‌شده اذعان نموده‌اند که کیفیت زندگی در منطقه مرزی مورد مطالعه از سطح بالایی برخوردار نیست. از بین متغیرهای تبیین‌کننده کیفیت زندگی، سه متغیر گذراندن اوقات فراغت، کیفیت محیط و کیفیت فیزیکی بر امنیت مناطق مرزی اثرگذار بوده است. پژوهش حیدری و همکاران (۱۳۹۱) نشان داد پاسگاه‌های مرزی، بازارچه‌های مرزی و راه‌های مرزی به ترتیب یک تا سه، جزو مؤثرترین و اثربخش‌ترین متغیرها بر روی طرح مدیریت و کنترل مرزهای شرقی کشور است. در بررسی کیفیت زندگی شهر بندر ترکمن با استفاده از ابعاد ذهنی (اقتصادی، کالبدی - محیطی و اجتماعی - فرهنگی) توسط خواجه شاهکوهی و مهدوی در سال ۱۳۹۱ مشخص شد بیشتر ساکنان شهر بندر ترکمن از کیفیت زندگی خود رضایت اندکی دارند. خراسانی و اکبرپور (۱۳۹۱) پس از سنجش متغیرهای مرتبط با کیفیت زندگی و میزان تأثیر آن‌ها در امنیت منطقه مرزی بخش سیه رود شهرستان جلفا، در استان آذربایجان شرقی دریافتند که وضعیت کیفیت محیط در منطقه مورد مطالعه از دید جامعه نمونه زیاد مناسب نبوده و از بین متغیرهای تحقیق، متغیرهای کیفیت محیطی و کیفیت کالبدی بر امنیت مناطق مرزی تأثیرگذار است. غفاری و همکاران (۱۳۹۱) دریافتند با وجود اینکه کیفیت زندگی از سازه‌های کلیدی در سیاست‌گذاری بوده و

علوم اجتماعی نسبت به پزشکی با دید جامع تری به بررسی کیفیت زندگی می پردازد اما مطالعات حوزه پزشکی بیش از مطالعات کیفیت زندگی در حوزه علوم اجتماعی بوده است. مطالعه صورت گرفته توسط خوشفر و همکاران (۱۳۹۵) نشان داد که در بین ابعاد مورد بررسی در کیفیت زندگی، بیشترین رضایت مندی در ابعاد روانی و جسمانی است. همچنین، کیفیت زندگی در بین روستاییان دهستان اترک در حد متوسط بوده است. گارلیچ و ریچ (۲۰۲۱) پس از رتبه بندی ۷۳ شهر اسپانیا بر اساس کیفیت زندگی دریافتند که شهرهای بزرگ در دو بعد عملکرد اقتصادی-اجتماعی و شرایط عمومی زندگی دارای مزیت و مطلوبیت بیشتری نسبت به دیگر شهرها است. همچنین در بین شهرهای اسپانیا، ناهمگونی قابل توجهی در رابطه بین کیفیت زندگی و اندازه جمعیت وجود دارد. گیانیکو و همکاران (۲۰۲۱) در مطالعه ای با هدف تفکیک رابطه بین سرسبزی، کیفیت زندگی شهروندان، محیط زیست، شمول اجتماعی و مدیریت شهری در ۵۱ شهر اروپایی به بررسی نقش سرانه تولید ناخالص داخلی کلان شهرها در تعدیل رابطه بین سرسبزی و ادراک شهروندان از کیفیت کلی زندگی پرداخته اند که نتایج حاکی از تأثیر سبز بودن بر کیفیت زندگی شهروندان را تأیید می کند. همچنین تأثیر سبز بودن بر درک کلی از کیفیت زندگی در شهرهای کم درآمد به میزان قابل توجهی بیشتر بود. این مطالعه یکی از اولین تلاش ها برای کشف مکانیسم های پیچیده ای است که ارتباط بین فضای سبز و رفاه شهروندان در سطح قاره را نشان می دهد. فننگ و همکاران (۲۰۲۰) به مطالعه کیفیت زندگی روستایی در ۸۷ شهرستان استان گانسو در چین پرداخته اند. نتایج این تحقیق نشان داد که کیفیت زندگی روستایی (QRL) در استان گانسو دارای ناهمگونی و تجمع فضایی است به گونه ای که از غرب به شرق کاهش می یابد. پنج نقطه گرم و چهار نقطه سرد QRL وجود دارد. ارتفاع، شیب، بارش و فاصله تا مرکز استان عوامل کنترل کننده طبیعی تمایز فضایی QRL در استان گانسو هستند. تأثیرات آن ها به ترتیب ۰/۱۹، ۰/۳۷، ۰/۳۷ و ۰/۲۰ تعیین می شود.

1 Goerlich & Reig

2 Giannico

3 Fang

رابطه بین QRL و بارش قوی‌ترین است و ارتفاع/شیب در سطح متوسط قرار دارد و به ترتیب با مقادیر ۰/۲۳۸، ۰/۲۵۵ و ۰/۲ کاهش می‌یابد. با توجه به تأثیرات مختلف عوامل کنترل طبیعی بر QRL، استان گانسو به سه نوع منطقه‌ای طبقه‌بندی شد: نوع طبیعی محدود، نوع منابع فراوان و منابع اقتصادی محدود. بنابراین، می‌توان QRL را بر اساس شناسایی مکانیسم‌های رانندگی در مناطق مختلف بهبود بخشید، با توجه به شرایط محلی سیاست‌گذاری نمود و توسعه روستایی را بیشتر ارتقا داد. همچنین میر و همکاران (۲۰۰۸) پس از تحقیقات انجام‌شده دریافته‌اند که آمریکایی‌های ساکن مرز مکزیک از نظر سلامت روان در مقایسه با جمعیت عمومی ایالات متحده وضعیت مشابهی دارند، اما از نظر سلامت جسمی وضعیت بدتری دارند. تحصیلات ضعیف و اقامت طولانی از عوامل اثرگذار بر ضعف سلامت جسمی آنان بوده است. همچنین وضعیت زنان از نظر سلامت روان نسبت به مردان بدتر بوده است.

با بررسی پیشینه تحقیق می‌توان نتیجه گرفت که کیفیت زندگی دارای نقش مهمی در برقراری و ارتقاء سطح امنیت در مرزهای جغرافیایی است. از سوی دیگر، سطح کیفیت زندگی در مرزهای کشورهای کمتر توسعه‌یافته نظیر ایران چندان قابل قبول نیست و اختلاف فاحشی با مناطق مرکزی کشور دارد. بهبود در وضعیت کیفیت زندگی سکونتگاه‌های مجاور مرز تابع عوامل متعددی است که برخی از آن‌ها با موقعیت مکانی محدود مرزی در ارتباط است. با این وجود، پژوهش در خصوص عامل مهمی که به صورت یکپارچه به امر توسعه کیفیت زندگی در مرزها نگریسته باشد، نظیر "برنامه‌های کلان توسعه" چندان مورد توجه و تفحص محققین نبوده است. بر این اساس، مطالعه پیش رو با تحقیقات قبلی دارای وجه تمایز اساسی است.

مبانی نظری

زندگی بزرگ‌ترین موهبتی است که خداوند به انسان‌ها عطا کرده و همواره داشتن زندگی مطلوب آرزوی بشر بوده است. در هر دوره‌ای بشر دنبال روش‌هایی برای ارتقای کیفیت

زندگی عینی و ذهنی خود بوده است. بحث کیفیت زندگی به عنوان گزاره‌های علمی در ادبیات توسعه پایدار و برنامه‌ریزی توسعه اجتماعی و مباحث اقتصاد نوین مطرح شده و جایگاه ویژه‌ای یافته است و دولت‌ها در سطح ملی و محلی و نیز مؤسسات متعددی روی شاخص سازی آن کار می‌کنند (خوارزمی، ۱۳۸۷: ۴۷). بدین سان، کیفیت زندگی به طور جدایی‌ناپذیری با مفهوم "پایداری" در ارتباط است (Mella & Gazzola, 2015: 548). چراکه توسعه پایدار پیش‌نیاز دستیابی به شرایط خوب زندگی برای نسل‌های فعلی و آینده است. به سبب نقش و کارکرد کیفیت زندگی، در سال‌های اخیر این موضوع توجه‌ها را به خود جلب کرده و به‌طور فزاینده‌ای به موضوع پژوهش‌های علمی و تئوری در زمینه‌ها و نظام‌های مختلف تبدیل شده است. مطالعه این مفهوم بر پایه این فرضیه بنیادین است که محیط اجتماعی و فیزیکی بر خوشبختی و رفاه مردم ساکن در محل تأثیرگذار است (Lambiri et al, 2007: 2). به لحاظ تاریخی، تلاش‌های اولیه به‌منظور برآورد سطح کیفیت زندگی به جنبش شاخص‌های اجتماعی بازمی‌گردد (Biderman, 1974: 27). برای اولین بار در سال ۱۹۲۰ "پیژو" در کتاب «اقتصاد و رفاه» واژه کیفیت زندگی را به‌صورت تخصصی به کار برد. واژه کیفیت در لاتین «Qual» به معنی "چیزی" و "چه" و «Quality» به مفهوم "چگونگی" آمده و «Qol» از منظر واژگانی به معنی «چگونگی زندگی» و دربرگیرنده تفاوت‌های آن بوده که برای هر فرد، ویژه و یگانه و متفاوت با دیگران است (جمینی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۹). به‌طور گسترده بهره‌گیری از مفهوم "کیفیت زندگی" به شکل امروزی در برنامه‌ریزی و تحقیقات کشورها به دهه ۱۹۶۰ بازمی‌گردد (Leung Kwok Prudence et al, 2018: 158). به عبارتی می‌توان گفت مباحث، الگوها و مدل‌هایی برای توسعه و پیشرفت رفاه و افزایش کیفیت زندگی به شکل مدرن و با یک چهارچوب مشخص در بعد از جنگ جهانی دوم مطرح شد (فیروزجاییان و حداد، ۱۳۹۳: ۱۵۸). مفهوم کیفیت زندگی ابتدا به حوزه‌های بهداشتی و بیماری‌های روانی محدود می‌شد اما رفته‌رفته این مفهوم از زمینه‌های بهداشتی، زیست‌محیطی و روان‌شناختی صرف به مفهومی چندبعدی ارتقاء یافته است (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۸). در واقع، توجه به

مقوله کیفیت زندگی تحت تأثیر پیامدهای منفی حاصل از فرآیند صنعتی شدن، سیاست‌های اقتصادی و تغییر در سیاست‌های توسعه بوده است که افراد و اندیشمندان بسیاری از مکاتب مختلف و بسته به زمینه اجتماعی و تجارب فردی به این موضوع پرداخته‌اند. در این راستا، محققان علوم انسانی ضمن تعریف مفهوم کیفیت زندگی، تلاش نموده‌اند ابعاد و شاخص‌های مختلف کیفیت زندگی را موردسنجش قرار دهند. کیفیت زندگی بیش از هر چیز امری نسبی است و برای تعریف و سنجش آن معیار مطلق و جامعی وجود ندارد که در همه‌جا مصداق داشته باشد که به‌عنوان یک شاخص در تعیین سطح کیفیت زندگی جوامع استفاده کرد، بلکه مفهومی است که به‌شدت تحت تأثیر زمان و مکان است (صانعی، ۱۳۹۳: ۲). از این رو، به‌طور کلی می‌توان سه برش زمانی در بررسی مفهومی آن شناسایی کرد: اول، تا دهه ۱۹۷۰ کیفیت زندگی اساساً معطوف به انگاره‌های مادی و پیامد رشد اقتصادی در نظر گرفته می‌شد؛ دوم، از دهه ۱۹۷۰ و در نتیجه ظهور آثار منفی حاصل از رشد اقتصادی از سویی و پیدایش نظریه توسعه پایدار از سوی دیگر، کیفیت زندگی، ابعاد و پنداشتی اجتماعی‌تر پیدا کرد و مسائلی همچون توزیع پیامدهای حاصل از رشد، حفظ منابع طبیعی و محیط‌زیست را دربر گرفت و به‌طور جدی به‌عنوان هدف توسعه وارد مباحث برنامه‌ریزی گردید و سوم، دهه ۱۹۹۰ نیز سرآغاز بحث از کیفیت زندگی اجتماعی با تأکید بر سازه‌های اجتماعی نظیر سرمایه اجتماعی، همبستگی اجتماعی و عدالت اجتماعی بود (غفاری و امیدی، ۱۳۸۹: ۱۸). کیفیت زندگی مفهومی است بسیار انتزاعی، که تعریف موردتوافق واحدی از آن وجود ندارد؛ آن معمولاً به انتظارات فرهنگی و یا شخصی مرتبط است. به‌طور کلی تعریف مفهومی این عبارت چندان ساده نیست، ولی بر حسب نیاز، می‌توان برای آن تعاریف عملیاتی ارائه نمود. کیفیت زندگی در برنامه‌ریزی اجتماعی و مباحث اقتصاد نوین مطرح شده و دولت‌ها در سطح ملی و محلی در زمینه سنجش و شاخص‌سازی آن کار می‌کنند (ماجدی و لهسایی‌زاده، ۱۳۸۵: ۳۰). به هر جهت، کیفیت زندگی مفهومی چندوجهی، نسبی، متأثر از زمان و مکان و ارزش‌های فردی و اجتماعی است.

اصطلاح کیفیت زندگی به طور کلی به وضعیت محیطی که مردم در آن زندگی می کنند، مثل آلودگی و کیفیت مسکن و همچنین به برخی صفات و ویژگی های خود مردم مانند سلامت اشاره دارد و به معنای داشتن زندگی خوب و احساس رضایت از آن است (پاسبان و اصغری لقمجانی، ۱۳۹۹: ۳۳؛ Pacione, 2003: 20). بنابراین، ویژگی های کلی اجتماعی - اقتصادی محیط یک ناحیه را نشان می دهد که می توان به عنوان ابزاری قدرتمند برای نظارت بر برنامه ریزی توسعه اجتماعی به کار برده شود (Pal & Kumar, 2005: 84). در بیان کیفیت زندگی تعاریف عدیده ای عرضه شده است و در بطن آن ها با بهره گیری از گزاره هایی همچون شرایط محیطی، وضعیت اجتماعی و اقتصادی، سلامت معنوی، شادی، توانایی کار در زندگی روزمره، رضایت کلی از زندگی (Holtz et al, 2014: 557)، میزان تأمین نیازهای انسانی (اعم از روحی، روانی و مادی)، بهزیستی، ادراکات افراد و گروه ها از بهزیستی، امکان دستیابی به امکانات آموزشی (Pacione, 2003: 19)؛ 91: 91 (Das, 2008; Pall & Kumar, 2005)، اشتغال، تجربه زندگی، درآمد مناسب، سطح محرومیت، تحصیلات، امید به زندگی، کیفیت هوا (Sapena et al, 2021: 1)، رفاه، خوشبختی و مسکن مناسب (Brownetal, 2004: 6; Bruggeman et al, 2007: 59) به تعریف و تبیین مفهوم کیفیت زندگی پرداخته شده است. نکته قابل توجه در تبیین مفهوم کیفیت زندگی این است که آن دارای بعد مکانی است. از این رو، بهبود کیفیت زندگی در یک مکان خاص و یا برای اشخاص و گروه های خاص همواره کانون اصلی توجه برنامه ریزان بوده است. اندیشمندان برنامه ریزی نیز اعتقاد دارند، برنامه ریزی ها باید همسو با بهبود کیفیت زندگی باشد (Pall & Kumar, 2005: 91). منظور از کیفیت زندگی در یک مکان، ضمن اینکه به برابری اقتصادی - اجتماعی توجه دارد به محیط زیست و اقتصاد قابل زیستن نیز اشاره دارد (Battis- Schinker et al, 2021: 2). بنا به ابعاد تعریف شده از جانب سازمان همکاری های اقتصادی و توسعه می توان کیفیت زندگی را در ۱۱ بعد سنجش نمود.



شکل شماره ۱. ابعاد کیفیت زندگی، منبع: (OECD, 2014: 15)

رویکردهای مربوط به کیفیت زندگی تاکنون در چهار دسته روان‌شناختی، جامعه‌شناختی، اقتصادی و بوم‌شناسی تبیین شده است. در چارچوب رویکردهای مذکور، نظریاتی مرتبط با مسئله کیفیت زندگی عرضه شده که در ادامه به بیان تعدادی از موارد مرتبط با تحقیق پرداخته شده است:

نظریه ماسام (۲۰۰۲)، کیفیت زندگی را نتیجه کنشی می‌داند که نیازمند ثبات و برابری اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی بوده و در صورتی افزایش می‌یابد که شهروندان به‌طور آزادانه، آگاهانه و فعالانه در امور مشارکت داده شده باشند و دولت در تنظیم‌ها و فرآیندها و عملکردهای جمعی به شهروندان نزدیک باشد. از این رو آن گونه که ماسام نشان می‌دهد هر دولتی باید پنج اصل را در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی باهدف بهبود کیفیت زندگی مدنظر قرار دهد. این پنج اصل که شرایط لازم و کافی را برای ایجاد جامعه‌ای کل، که در آن کیفیت زندگی برای همگان تضمین شده است را شامل می‌شود که عبارت‌اند از (۱) امنیت، (۲) وابستگی و تقابل (یعنی اعضاء جامعه این امر را بپذیرند که اعتماد به دیگران یک تعهد اجتماعی است)، (۳) انصاف و برابری (بدین مفهوم که روابط اجتماعی و

اقتصادی باید به وسیله اصولی که به کار آیی و اثربخش نیز توجه دارد، هدایت شود، (۴) مشارکت و همکاری (یعنی به کارگیری شیوه‌هایی برای هویت‌سازی و ایجاد احساس تعلق از طریق فرصت دادن به شهروندان برای ایفا نقش معنادار در فرآیند تصمیم‌گیری) و (۵) تکثر (به معنای احترام به تفاوت‌ها موجب ارتقاء جماعت می‌شود و به آن منزلت می‌بخشد) (نویخت ارسی، ۱۳۸۹: ۵۸).

نظریه سازمان بهداشت جهانی، از دیدگاه این سازمان کیفیت زندگی عبارت است از «درک افراد از موقعیت خود در زندگی از نظر فرهنگ و سیستم ارزشی‌ای که در آن زندگی می‌کنند، اهداف، انتظارات، استانداردها و اولویت‌هایشان، پس کاملاً فردی بوده و توسط دیگران قابل دیدن نیست و بر درک افراد از جنبه‌های گوناگون زندگی‌شان استوار است» (نجات و همکاران، ۱۳۸۵: ۲). سازمان بهداشت جهانی چهار بعد را برای سنجش کیفیت زندگی در نظر می‌گیرد که بهبود و تغییر مثبت در آن می‌تواند ارتقا و بهبود در کیفیت زندگی شهروندان را به ثمر آورد؛ این ابعاد و محورها عبارت‌اند از:

- سلامت فیزیکی: شامل توانایی انجام فعالیت‌ها روزمره زندگی، میزان وابستگی به درمان‌های پزشکی، قدرت و خستگی، تحرک و چابکی، درد و ناراحتی، خواب و استراحت، ظرفیت و توانایی برای کار و فعالیت می‌باشد.
- سلامت روانی: شامل رضایت و تصور شخص از خود و ظاهر بدنی‌اش، احساسات مثبت و منفی فرد، اعتماد به نفس، اعتقادات روحی، مذهبی، شخصی و تفکر، یادگیری، حافظه و تمرکز است.
- روابط اجتماعی: شامل ارتباطات شخصی، حمایت عاطفی و فعالیت‌های جنسی می‌باشد.
- سلامت محیط: شامل منابع مادی و مالی، آزادی، ایمنی، میزان در دسترس بودن و کیفیت مراقبت‌های بهداشتی، درمانی و اجتماعی، فرصت‌های پیش رو برای کسب و به دست آوردن اطلاعات و مهارت‌های جدید، امکان فعالیت‌های تفریحی، سلامت

محل‌های که شخص در آن زندگی می‌کند و امکانات آن و سلامت محیط خانه می‌باشد (همان: ۱۱).

نظریه دیوب؛ دیوب بیان می‌دارد که همواره شکاف معینی میان آنچه مطلوب بوده و آنچه برآورده شده، وجود داشته است و تلاش همه نظام‌های اجتماعی پل زدن بین آن‌ها بوده است؛ برخی موفق شده و برخی دیگر شکست خورده‌اند، برخی از تمدن‌ها موفق به برقراری تعادل و هماهنگی میان مردم، طبیعت و جامعه شده‌اند، اما برخی در جستجوی کیفیت زندگی عالی شرایطی را ایجاد کردند که در نهایت به تلاش و انحطاط آنان منجر شده است. به عقیده دیوب برای معنی‌دار ساختن هر گونه توجهی به کیفیت زندگی، باید مسئله لذت و کامروایی فردی و نیازهای اجتماعی، هر دو مدنظر قرار گیرند و به حساب آیند. تأکید بیش از حد بر ارضاء شخصی، نظم اجتماعی را غیرقابل محافظت و دفاع ناپذیر می‌سازد و در جامعه عدم تعادل به وجود می‌آورد که ممکن است اداره آن دشوار باشد، اما به‌طور مسلم در هر گونه توجهی به مسئله کیفیت زندگی، افراد را نمی‌توان نادیده گرفت، نیازهای افراد و تأمین و ارضای آن‌ها مهم است. اما باید گفت که نیازهای افراد تا حد زیادی مخلوق فرهنگ‌شان می‌باشد و تأمین و ارضای آنان را هرگز نمی‌توان از اهداف و وسایل نظم اجتماعی که تحقق آن‌ها را ممکن می‌سازد، جدا کرد. درعین حال توجه تمام به کیفیت محیط فیزیکی هم مهم است، زیرا تا اندازه زیادی تعیین‌کننده شرایط عینی و همچنین تأمین و ارضای درونی و ذهنی فرد است.

آن‌گونه که دیوب می‌گوید هر تعریف قانع‌کننده‌ای از کیفیت زندگی باید شامل سه مجموعه متنوع از معیارها و تعامل پویایی‌شان باشد: معیارهای خاص گرایانه که به‌طور فرهنگی تعیین می‌شوند، معیارهای عام گرایانه که به‌طور علمی تعیین می‌شوند و معیارهایی که از یک طرف به استثمار بیش از حد و تخریب زیست‌محیطی و از طرف دیگر به ارتقای زیست‌محیطی توجه دارند. در تحلیل نهایی نیز کیفیت زندگی به‌عنوان تعادلی در تأمین و ارضای نیازهای زیست‌شناختی، ثانوی یا فرعی و یکپارچه ساز مردم در عرصه‌ها و

موقعیت‌های اجتماعی‌شان تعریف می‌شود. در نهایت دیوب به معرفی مهم‌ترین نیازها و ملزومات برجسته کیفیت زندگی می‌پردازد و آن‌ها را در دو سطح فردی و جمعی نشان می‌دهد، این نیازها و ملزومات عبارت‌اند از: بقا (نیازهای حیاتی)، نیازهای اجتماعی، نیازهای فرهنگی و روانی، رفاه (نیازهای رفاهی)، نیازهای انطباقی و سازش بخش و نیازهای مترقی. همچنین اینکه رفاه (نیازهای رفاهی) در "سطح فردی" شامل اول، توانایی غلبه یافتن بر محرومیت‌ها و تبعیضات ساخته دست بشر و دوم، توانایی رهبری زندگی مفید و سودمند، باوجود نقص و ناتوانی طبیعی یا تصادفی. در "سطح اجتماعی" نیز شامل منسوخ کردن رویه‌های تبعیض آمیز مبتنی بر جنسیت، نژاد، مذهب، با توجه ویژه به گروه‌های تحقیر شده و فرومانده و از نظر فرهنگی محروم و طرح و برنامه‌های ویژه برای معلولین ذهنی و بدنی. دیوب بیان می‌دارد که برای مفهوم‌سازی و ادراک کیفیت زندگی برای مردم فقیر جهان به‌طور عموم و برای بیشترین تعداد آن در جهان سوم به‌طور خاص، مسئله اساسی امر بقا است، اما انسانی زیستن چیزی بیش از بقای فیزیکی را می‌طلبد، به همین دلیل این قاعده توجه به بقا به‌اضافه دست کمی از سطوحی که ورای نیازهای زیست‌شناختی هستند و انسان‌ها را از حیوانات متمایز می‌سازند، را ضروری می‌داند (لطیفی و فرخ‌وندی، ۱۳۹۰: ۱۰۲-۱۰۰).

روش پژوهش

نقد و ارزیابی برنامه‌های توسعه، یکی از روش‌های علمی شناخته شده است تا بدین وسیله، روش و مدیریت برنامه‌ریزی را در فرآیند برنامه‌ها نمایان سازد (قدیری و نجفی، ۱۳۸۲: ۱۱۲). بدین سان، این تحقیق به لحاظ هدف از نوع کاربردی است. گردآوری داده‌ها به کمک روش اسنادی انجام شده است. اطلاعات لازم از محتوای شش قانون پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران که پس از انقلاب اسلامی به تصویب و اجرا درآمده، استخراج شده است. واحد تجزیه و تحلیل متن اسناد، "گزاره" یا "مضامین" بوده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها در چارچوب تحلیل محتوا با رویکرد کیفی و روش تحلیل محتوای استقرایی انجام شده است. متن برنامه‌های توسعه پنج‌ساله پس از احصاء از سایت مرکز

پژوهش‌های مجلس، به کمک نرم‌افزار مکس کیودا نسخه ۱۱ پیاده‌سازی شده است. تحلیل محتوا یکی از مباحث مهم و کاربردی است که پژوهشگران با استفاده از این روش، به واکاوی داده‌ها و اطلاعات خود می‌پردازند. روش تحلیل محتوا در مباحث علوم مختلف کاربرد فراوانی دارد. از طریق تحلیل محتوا می‌توان به تحلیل گفتار، نوشتار و تصاویر و کلیپ‌ها پرداخت و به محقق کمک می‌کند تا لایه‌های پنهان و زیرین پدیده‌های مرتبط با موضوع پژوهش را به دست آورد. به عبارت دیگر، تحلیل محتوا روش تحقیقی است که به کمک آن، ویژگی‌های خاص پیام‌ها را به‌طور نظام‌یافته و عینی مورد شناسایی قرار می‌دهد (رضوانی، ۱۳۸۹: ۱۳۹). در روش تحلیل محتوای استقرایی، طبقات و نام از درون داده‌ها استخراج می‌شود. در این روش نقطه شروع بر اساس سؤال و هدف پژوهش بوده است. بنابراین پژوهشگر در داده‌ها کاملاً بررسی نموده تا به یک درک یا بصیرت جدیدی دست پیدا کند. از این رو ابتدا تحلیل داده‌ها با خواندن مکرر متن برای یافتن یک درک کلی آغاز شده است. سپس متون به‌طور کامل مطالعه و کدها استخراج گردید؛ این فرآیند به‌طور پیوسته از استخراج کدها تا نام‌گذاری آن‌ها تداوم یافت. پس از آن، کدها بر اساس تفاوت‌ها یا شباهت‌ها به داخل طبقات دسته‌بندی می‌شود و در پایان به ازای هر مفهوم، شواهدی از متن نقل‌قول می‌شود. برای کدگذاری رویکرد استقرایی از مراحل شبيه کدگذاری باز در روش نظریه داده بنیاد به کار می‌رود (مومنی‌راد و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۹۵-۱۹۸).

بحث و یافته‌ها

طبق بررسی‌های صورت گرفته در محتوای برنامه‌های پنج‌ساله توسعه در پس از انقلاب اسلامی ایران (شکل ۲) مشخص شد به لحاظ فراوانی مواد قانونی، بند یا تبصره‌های مرتبط با موضوع "کیفیت زندگی سکونتگاه‌های مرزی ایران" بیشترین آن متعلق به قانون برنامه ششم بوده و کمترین گزاره‌های قانونی نیز در برنامه‌های دوم و سوم توسعه کشور دیده می‌شود. همچنین برنامه چهارم توسعه نقطه عطفی به لحاظ میزان گرایش و توجه به موضوع

"کیفیت زندگی سکونتگاه‌های مرزی ایران" در محتوای برنامه‌های مذکور به شمار می‌رود چراکه از آن زمان به بعد، همراه رویکرد رو به رشدی حاکم شده است.



شکل شماره ۲. نمودار مقایسه فراوانی قوانین مرتبط با کیفیت زندگی سکونتگاه‌های مرزی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه ایران

منبع: (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹)

مقوله کیفیت زندگی دارای ۱۱ بعد است. بررسی محتوای برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و قوانین تدوین شده در آن حاکی از این بوده است که (جدول ۱) بالاترین بعد دیده شده که برای آن قوانین تدوین گردیده مربوط به "امنیت" بوده است. به عبارتی می‌توان گفت که طی شش دوره برنامه‌ریزی توسعه کشور همواره مسئله امنیت ارجحیت داشته است که با توجه به موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی کشور در خاورمیانه و غرب آسیا می‌توان به دلایل و ضرورت این گرایش پی برد.

در وهله بعدی، ابعادی از کیفیت زندگی مرزنشینان و سکونتگاه‌های آنان اعم از "اشتغال و درآمد"، "خدمات و زیرساخت‌ها"، "کیفیت محیط‌زیست" و "مشارکت مدنی" مورد توجه و تأکید قانون‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه بوده است. در توجیه این امر می‌توان اذعان داشت با عنایت به اینکه معاش و سطح دسترسی مرزنشینان می‌تواند کسب و کارهای غیررسمی و یا پدیده مهاجرت جمعیت از نوار مرزی را تحت تأثیر مستقیم قرار دهد، اولویت ویژه‌ای پس از بعد امنیت به ابعاد مذکور داده شده است. از سوی دیگر نیز توجه حداکثری و غیرقابل مقایسه با سایر ابعاد کیفیت زندگی در مرزها می‌تواند نوعی دافعه برای

شهروندان مرزنشین به سبب امنیتی شدن فضا فراهم آورد و تمایل زیست آنان در این فضا را دچار تردید نماید.

در بین ابعاد کیفیت زندگی مواردی همچون اوقات فراغت، آموزش، تأکید مستقیم بر ماندگاری جمعیت و سلامت بسیار ناچیز به آن پرداخته شده است. مواردی نظیر کیفیت مسکن و تعادل بین کار-زندگی به عنوان ابعاد دیگر کیفیت زندگی، هیچ‌گونه توجه قانونی و برنامه‌ای در شش دوره برنامه‌ریزی توسعه کشور متخصص مرزنشینان و مناطق مرزی نشده است. به عبارتی می‌توان گفت در برنامه‌ریزی توسعه کشور طی برنامه‌های مورد مطالعه به مسائل رفاهی شهروندان مناطق مرزی پایین‌ترین سطح توجه وجود داشته است.

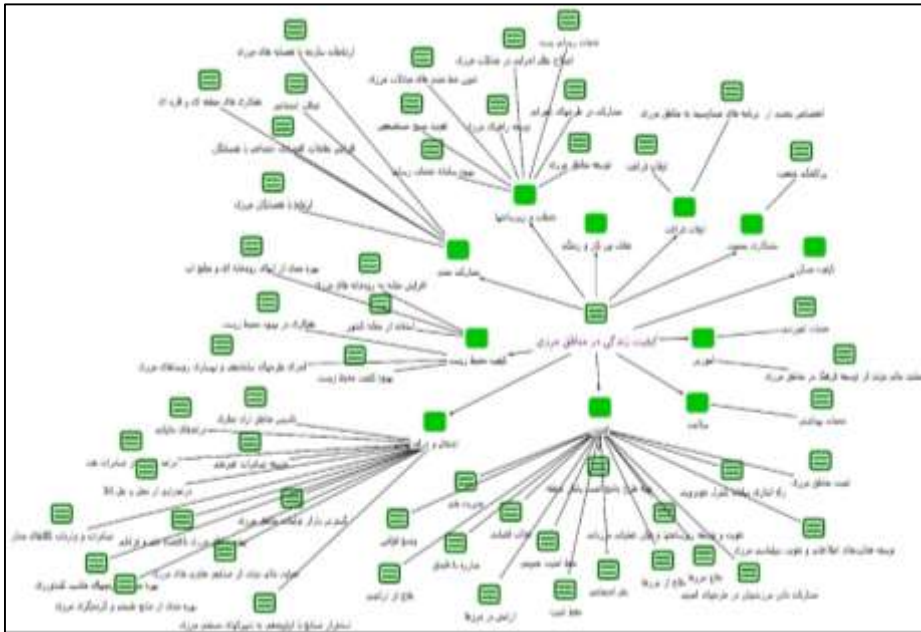
به‌طور کلی ارزیابی توجه به ابعاد کیفیت زندگی برای شهروندان مرزنشین کشور در محتوای برنامه‌های توسعه مورد مطالعه مؤید این واقعیت غیر قابل انکار است که قوانین توسعه در برنامه‌های پنج‌ساله کشور از حدود ۶۳ درصد ابعاد کیفیت زندگی (ویژه مناطق مرزی) غفلت و کم‌توجهی داشته است و یکپارچگی در توسعه ابعاد کیفیت زندگی به‌ویژه از منظر قوانین توسعه نمی‌توان دید. بدین سان نابرابری یادشده می‌تواند توجیه‌گر ضعف کیفیت زندگی مناطق مرزنشین و شهروندان آن در رهیافت برنامه‌ریزی‌های توسعه باشد.

جدول شماره ۱. فراوانی ابعاد کیفیت زندگی سکونتگاه‌های مرزی در محتوای

برنامه‌های پنج‌ساله توسعه ایران

فراوانی	ابعاد کیفیت زندگی در مناطق مرزی
۱۷	امنیت فردی
۱۲	اشتغال و درآمد
۸	خدمات و زیرساخت‌ها
۶	کیفیت محیط‌زیست
۵	مشارکت مدنی
۲	اوقات فراغت
۲	آموزش
۱	ماندگاری جمعیت

۱	سلامت
۰	کیفیت مسکن
۰	تعادل بین کار-زندگی



شکل شماره ۳. نقشه ارتباط مضامین کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای اسناد توسعه پنج‌ساله ایران (طی برنامه اول تا ششم)

محتوای برنامه پنج‌ساله اول توسعه

قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران برای سال‌های ۷۳-۱۳۶۹ تدوین و به اجرا درآمد. برنامه مذکور اولین برنامه رسمی پنج‌ساله توسعه پس از انقلاب اسلامی بوده که با محوریت آزادسازی اقتصادی اجرایی شد. از اهداف تعریف‌شده مهم برای این برنامه توسعه بازسازی خسارت‌ها و آسیب‌های ناشی از جنگ بود. از دیگر اهداف آن کاهش نرخ رشد جمعیت، افزایش نرخ سواد، خودکفایی در تولید محصولات مهم کشاورزی، کنترل تورم، رشد اقتصادی، بازسازی ظرفیت‌های زیربنایی آسیب‌دیده،

حذف تشکل‌های انحصاری در تولید و توزیع کالا، تقویت پول ملی و کاهش هزینه‌های دولت بوده است. بررسی محتوای این برنامه از حیث رهیافت کیفیت زندگی مناطق مرزی و شهروندان مرزنشین ایرانی حاکی از این واقعیت بوده است که (جدول ۲) از بین ابعاد ۱۱ گانه کیفیت زندگی، در محتوای برنامه به چهار بعد شامل اشتغال و درآمد، امنیت فردی، سلامت و آموزش در فضاهاى مرزی پرداخته شده است. تحلیل محتوای برنامه اول توسعه و استخراج عبارات‌های معنادار مرتبط با موضوع کیفیت زندگی مناطق مرزی مؤید این است که:

در بعد **اشتغال و درآمد**، رویکرد برنامه‌ها "اول" ترغیب به صادرات و واردات کالاها تا ضمن حل نیازهای داخلی کشور به کالاهای اساسی و تقویت منابع ارزی داخلی، با تقویت مبادی مرزی کشور بتوان فرصت‌های اشتغال و درآمد برای ساکنان مرز فراهم ساخت. "دوم" تخصیص و افزایش سهم مناطق مرزی از محل درآمدهای مالیاتی بوده است. "سوم" سیاست برقراری سهم دائم از محل درآمدهای نفتی کشور برای مناطق سکونتگاه‌های مرزی بوده است. و "چهارم" تأسیس مناطق آزاد تجاری در برخی مناطق مرزی بوده است.

در بعد **امنیت فردی**، دو مسئله اساسی به‌عنوان سیاست‌ها و برنامه‌های قابل اعتنا برگزیده شده است: "اول" تلاش برای برقراری و پایداری امنیت دسترسی به آب و "دوم" توصیه و تأکید بر ایجاد امنیت روانی برای شهروندان مرزنشین از کانال‌هایی همچون تقویت عملکرد حوزه قضایی و عملکرد دستگاه‌های اداری در مناطق مرزی بوده است.

در دو بعد **سلامت و آموزش** بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های پنج‌ساله نشان می‌دهد که با عنایت به مقارنت مقطع زمانی اجرای برنامه با فضای پساجنگ، تثبیت وضعیت سلامت و آموزش جامعه به نگهداشت و حمایت از خدمات موجود به‌عنوان سیاست اصلی در قبال مناطق مرزی طی برنامه اول توسعه کشور بوده است.

جدول شماره ۲. مضامین کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی ایران

مضمون اصلی	مضمون فرعی	عبارت معنادار
	صادرات و واردات کالاهای مجاز	اجازه صادرات و واردات کالاهای مجاز طریق مناطق مرزی
اشتغال و درآمد	درآمدهای مالیاتی	تأکید افزایش درآمدهای مالیاتی با تأکید بر مالیات‌های مستقیم به نفع مناطق مرزی
	درآمد حاصل از صادرات نفت	تخصیص درآمدهای حاصل از صادرات نفت به مناطق مرزی
	تأسیس مناطق آزاد تجاری	مناطق آزاد تجاری - صنعتی
امنیت فردی	امنیت دسترسی به منابع آب	کوشش جدی جهت بهره‌برداری از حقابه ایران از رودخانه‌های مرزی
	امنیت روانی	تأکید بر حفظ امنیت و عدم کاهش سطح آن
سلامت	خدمات بهداشتی	عدم کاهش سطح ارائه خدمات بهداشتی
آموزش	خدمات آموزشی	عدم کاهش سطح ارائه خدمات آموزشی

محتوای برنامه پنج‌ساله دوم توسعه

قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران با حدود یک سال تأخیر پس از برنامه اول یعنی برای سال‌های ۱۳۷۴-۷۸ تصویب و اجرا شد. مهم‌ترین اهداف این برنامه عدالت اجتماعی، افزایش بهره‌وری و کاهش وابستگی عنوان شده و بر توسعه صادرات، اشتغال‌زایی، اصلاح نظام قیمت‌ها نیز تأکید گردیده است. بر اساس مطالعه و تحلیل محتوایی سند برنامه دوم توسعه (جدول ۳) مشخص شد که در مقایسه با سایر برنامه‌های توسعه کشور در پس از انقلاب اسلامی این برنامه پایین‌ترین میزان گرایش به موضوع «کیفیت زندگی مناطق مرزی» در سیاست‌ها و برنامه‌های آن دیده می‌شود. به گونه‌ای که تنها دو بعد امنیت فردی و مشارکت مدنی از بین ابعاد کیفیت زندگی دارای سیاست‌های مرتبط می‌باشد. به گونه‌ای که:

در بعد **امنیت فردی**، "اولین" مقوله سیاست‌گذاری شده مربوط به مبارزه با قاچاق، "دوم" دفاع از تمامیت ارضی و تأکید بر حفظ خاک سرزمین و "سوم" تلاش برای برقراری آرامش در مرزها با رویکرد تنش‌زدایی از این فضاها در مقابل حربه‌های درگیری‌های قومی و نظایر آن بوده است.

در بعد **مشارکت مدنی**، سیاست‌ها به سوی ایجاد و توسعه پیوندها با فضاها بین‌المللی است. "اولین" سیاست اتخاذی ارتباطات با همسایه‌های مرزی از طریق تقویت روابط حسنه با آنان بوده است. "دومین" مقوله‌ای که بدان پرداخته شده مربوط به همکاری‌های منطقه‌ای و قاره‌ای بوده است. به‌طور کلی نکته مغفول مانده در سیاست‌ها این است که رویکرد مشارکت مدنی با محوریت نیروهای درونی و بطن محیط اجتماعی ساکن در مجاور مرزها نبوده تا بتواند فرصتی و زمین‌های در جهت همگرایی و نزدیکی اقوام و طوایف گوناگون ساکن مجاور مرز باشد.

جدول شماره ۳. مضامین کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای برنامه دوم توسعه جمهوری اسلامی ایران

مضمون اصلی	مضمون فرعی	عبارت معنادار
	مبارزه با قاچاق	مبارزه با صادرات قاچاق کالا
امنیت فردی	دفاع از اراضی	صیانت از مرزها و دفاع از تمامیت ارضی و پاسداری از انقلاب اسلامی
	آرامش در مرزها	دور نمودن تشنج از مرزها
مشارکت	مرزی	ارتباطات سازنده با همسایه‌های
مدنی	همکاری‌های منطقه‌ای و قاره‌ای	تقویت روابط حسنه با همسایگان تأکید بر توسعه همکاری‌های منطقه‌ای و قاره با محوریت مناطق مرزی

محتوای برنامه پنج‌ساله سوم توسعه

قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران با دو سال تأخیر برای سال‌های ۱۳۸۳-۷۹ تصویب و اجرا شد. برنامه سوم با محوریت توسعه اقتصاد رقابتی اجرایی شد. از جمله مهم‌ترین اهداف این برنامه تلاش برای آزادسازی نظام قیمت‌ها، یکسان‌سازی نرخ ارز، تأسیس بانک توسط بخش غیردولتی و تشکیل حساب ذخیره ارزی بوده است. برنامه سوم در طول زمان به عنوان برنامه اصلاح‌سازی نیز شهرت داشته است. بررسی محتوای این برنامه از حیث رهیافت کیفیت زندگی مناطق مرزی و شهروندان مرزنشین ایرانی حاکی از این واقعیت بوده است که (جدول ۴) از بین ابعاد ۱۱ گانه کیفیت زندگی، در محتوای برنامه به چهار بعد شامل اشتغال و درآمد، امنیت فردی، مشارکت مدنی و خدمات و زیرساخت‌ها در فضاهای مرزی پرداخته شده است. تحلیل محتوای برنامه سوم توسعه و استخراج عبارت‌های معنادار مرتبط با موضوع کیفیت زندگی مناطق مرزی مؤید این است که:

در بعد **اشتغال و درآمد**، "اولین" مقوله سیاست‌گذاری شده مربوط به تقویت نقش مناطق مرزی در صادرات کشور بوده است که دولت بایستی تدوین خط‌مشی‌های اجرایی لازم برای این امر مهم را در دستور کار قرار می‌داد؛ "دومین" مورد درآمدزایی از حمل و نقل کالا بوده است. در حقیقت این سیاست اتخاذ شده است تا ضمن تقویت دفاتر حمل و نقل بین‌المللی در مرزها، هم توسعه زیرساخت‌ها در مرز و هم ایجاد فرصت‌های شغلی با موضوع حمل و نقل فراهم گردد.

در بعد **امنیت فردی**، زمینه‌های مهمی از جمله مدیریت ملی و اداره امور، وضع قوانین و مقررات به منظور تسهیل فرآیندها، ایجاد نظم اجتماعی، عدالت قضایی و اطمینان از رویه‌های حقوقی در مناطق مرزی، تلاش برای امنیت عمومی و اهتمام به دفاع از مرزها، کدهایی بوده که در محتوای سیاست‌های برنامه سوم توسعه به دنبال تأمین و تضمین امنیت فردی برای شهروندان مرزنشین کشور بوده است.

با عنایت به اینکه شرط لازم و ضروری برای رغبت به مشارکت جویی در هر فضای اجتماعی، اطمینان خاطر از نبود هژمونی و سلطه‌گری و ویژه خواری عده‌ای قلیل است، بدین سان در بین سیاست‌های برنامه سوم توسعه ایران در بعد **مشارکت مدنی** تلاش گردیده همت و تلاش برای برقرار عدالت و مساوات در اجتماع دیده شود. در برنامه سوم توسعه تلاش گردیده به‌منظور تقویت و توسعه بعد **خدمات و زیرساخت‌ها**، سیاست‌ها دو رویکرد داشته باشد: اول، تقویت نهادهای مسئول و مجری در عمران و پاسداری از مرزها همچون بسیج و دوم تدوین خط و مشی‌های مبادلات مرزی به‌منظور تسهیل فرآیند مبادلات مرزی و جاذب سازی آن برای سرمایه‌گذاران و تجار داخلی و خارجی.

جدول شماره ۴. مضامین کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای برنامه سوم توسعه جمهوری اسلامی ایران

مضمون اصلی	مضمون فرعی	عبارت معنادار
	تقویت نقش مناطق مرزی در صادرات کشور	توسعه صادرات غیرنفتی استان‌ها با ترسیم و تدوین خط‌مشی‌های اجرایی مبادلات مرزی اعم از بازارچه‌ها، تعاونی‌های مرزنشینی
	اشتغال و درآمد	دریافت معادل پنجاه (۵۰) ریال برای هر تن - کیلومتر حمل و نقل کالا در داخل کشور از شرکت‌های حمل و نقل بین‌المللی که مبادرت به حمل و نقل کالای ترانزیتی می‌کنند با تأیید وزیر راه و ترابری از طریق دفاتر مرزی
امنیت فردی	مدیریت ملی	مدیریت ملی و اداره امور کشور
	وضع قوانین	وضع قوانین و مقررات
	نظم اجتماعی	ایجاد نظم اجتماعی
	عدالت قضایی	برقراری عدالت قضایی
مشارکت مدنی	حفظ امنیت عمومی	حفظ نظم و امنیت عمومی
	دفاع مرزها	دفاع از مرزهای کشور
	عدالت	تلاش برای استقرار عدالت در اجتماع
خدمات و زیرساخت‌ها	تقویت نهادهای مسئول در حوزه مرز	تقویت کمی و کیفی بسیج مستضعفان به‌منظور حفاظت و حراست از مرزها و نقش عمرانی آن
	تدوین خط‌مشی‌های مبادلات مرزی	تدوین و پیروی از خط‌مشی‌های اجرایی مبادلات مرزی

محتوای برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه

برنامه چهارم پنج ساله توسعه ایران در فاصله سال‌های ۸۸-۱۳۸۴ اجرا شد. این برنامه در چارچوب سند چشم‌انداز ۲۰ ساله و ابلاغ سیاست‌های کلی نظام تهیه و تصویب شد. رویکرد و اهداف کلی برنامه چهارم توسعه بسترسازی برای رشد سریع و رقابت‌پذیری اقتصادی، تعامل فعال با اقتصاد جهانی، محافظت از محیط‌زیست و توسعه فرهنگی بوده است.

بر اساس مطالعه و تحلیل محتوایی سند برنامه چهارم توسعه (جدول ۵) مشخص شد همچون برنامه‌های قبلی، در ساختار سیاست‌های اتخاذی برنامه برای تمامی ابعاد کیفیت زندگی مناطق و سکونتگاه‌های مرزی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نشده است به گونه‌ای که از بین ۱۱ بعد کیفیت زندگی تنها برای پنج بعد می‌توان مواردی را از محتوای برنامه احصاء نمود.

در بعد **اشتغال و درآمد**، گزاره سیاستی ایجاد و تقویت پیوند مناطق مرزی با اقتصاد ملی و فراملی به منظور تغییر و تحول در وضع موجود اتخاذ شده است. در راستای بعد **امنیت فردی** نیز همچون عمده برنامه‌های گذشته تأکید و اهتمام بر حفظ امنیت مناطق مرزی با رویکرد زیرساخت‌سازی برای توسعه امکانات مبادلاتی و ارتباط با کشورهای همسایه دیده شده است.

یکی از ابعاد مهم کیفیت زندگی **کیفیت محیط‌زیست** است که در این خصوص بررسی محتوای سند برنامه توسعه چهارم نشان داد برنامه‌ریزی دولت برای مهار رودخانه‌های مرزی و منابع آب مشترک با کشورهای همسایه در راستای تأمین منابع موردنیاز داخلی از اصلی‌ترین موضوعات مرتبط بوده است. همچنین در بعد **مشارکت مدانی**، نظیر برنامه دوم توسعه سیاست‌ها به سوی ایجاد و توسعه پیوندها با فضاها بین‌المللی بوده است.

برای تقویت **خدمات و زیرساخت‌ها** در مناطق مرزی که یکی دیگر از ابعاد کیفیت زندگی است، سیاست‌گذار به مقولاتی همچون اصلاح نظام اجرایی در مبادلات مرزی و توسعه راه‌ها در مرزها اشاره داشته است. بعد **ماندگاری جمعیت** برای اولین بار در برنامه توسعه چهارم به‌طور روشن بدان پرداخته شده است. در این برنامه تلاش گردیده تا با

سامان‌دهی ساختار و پراکندگی جمعیت در سکونتگاه‌های مرزی زمینه مهاجرت و جمعیت‌گریزی را از این مناطق به حداقل برساند.

جدول شماره ۵. مضامین کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران

مضمون اصلی	مضمون فرعی	عبارت معنادار
اشتغال و درآمد	پیوند مناطق مرزی با اقتصاد ملی و فراملی	توسعه مناطق مرزی باهدف تقویت همگرایی‌های ملی و پیوند مناطق مرزی با اقتصاد ملی و فراملی
امنیت فردی	توافقنامه امنیت مناطق مرزی با همسایه‌ها	عقد توافقنامه با کشورهای همسایه با موضوعات امنیت مناطق مرزی در راستای توسعه خطوط مواصلاتی، راه‌های مرزی و ارتقاء مرادوات و تبادل اطلاعات با کشورهای منطقه و همسایگان
کیفیت محیط‌زیست	پهره‌مندی از آب‌های رودخانه‌ای و منابع آب	استفاده حداکثر از آب‌های رودخانه‌های مرزی و منابع آب مشترک
مشارکت مدنی	ارتباط با همسایگان مرزی	تبادل اطلاعات با کشورهای منطقه و همسایگان
خدمات و زیرساخت‌ها	اصلاح نظام اجرایی در مبادلات مرزی	بازارچه‌ها و مبادلات مرزی را از طریق اصلاح نظام اجرایی، معیارهای تشکیل و رویه‌های اداری ساماندهی نما
	توسعه راه‌های مرزی	توسعه خطوط مواصلاتی، راه‌های مرزی و ارتقاء مرادوات
ماندگاری جمعیت	بهبود توزیع مکانی و فضایی جمعیت	ایمن‌سازی ساختار و پراکندگی جمعیت

محتوای برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه

برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه ایران برای سال‌های ۹۴-۱۳۹۰ اجرا شده است. تأخیری دوساله در تصویب و اجرای این برنامه از ویژگی‌های آن است. سیاست‌های کلان برنامه پنجم در

قالب بخش‌های فرهنگی، علمی و فناوری، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، دفاعی و امنیتی بوده است که از اهم آن می‌توان به داشتن رشد اقتصادی مستمر هشت درصدی در طول برنامه و تلاش برای حذف نفت از بودجه اشاره داشت.

بررسی محتوای برنامه پنجم از حیث رهیافت کیفیت زندگی مناطق مرزی و شهروندان مرزنشین ایرانی حاکی از این واقعیت بوده است که (جدول ۶) از بین ابعاد ۱۱ گانه کیفیت زندگی، در محتوای برنامه به شش بعد شامل اشتغال و درآمد، امنیت فردی، کیفیت محیط‌زیست، مشارکت مدنی، خدمات و زیرساخت‌ها و اوقات فراغت در فضاهای مرزی پرداخته شده است. تحلیل محتوای برنامه پنجم توسعه و استخراج عبارات معنادار مرتبط با موضوع کیفیت زندگی مناطق مرزی مؤید این است که:

در زمینه **اشتغال و درآمد**، برنامه‌ها به سوی "اول" توسعه فعالیت‌های صنعتی در مرزها از طریق حمایت از استقرار صنایع در مرزها و تقویت شهرک‌های صنعتی مرزی، "دوم" توسعه نهادی به وسیله حمایت از توسعه تعاونی‌های مرزنشینان، "سوم" توسعه کشاورزی با ترویج بهره‌برداری از زمین‌های مستعد کشت در مناطق مرزی، "چهارم" توسعه و تقویت گردشگری مرزی با رویکرد اکوتوریسم و گردشگری طبیعت در مناطق مرزی و "پنجم" رونق بخشیدن به بازار و فروش محصولات تولیدی در نواحی مرزی از طریق حمایت‌های قانونی لازم بوده است.

به لحاظ **امنیت فردی** نیز می‌توان گفت برای اولین بار در تاریخ برنامه‌ریزی توسعه ایران به‌ویژه از حیث امنیت مناطق مرزی، برنامه‌ریزی علمی برای برقراری امنیت پایدار و جامع از طریق تهیه «طرح جامع امنیت پایدار مناطق مرزی» در این برنامه بوده است. همچنین در این برنامه تلاش شده است تا جنبه‌های پشتیبانی از نیروهای امنیتی و نظامی مشغول فعالیت در مرزها برای ارتقا رضایت‌مندی ایشان از فعالیت در این فضا و بهبود عملکرد آنان، تقویت گردد.

کیفیت محیط‌زیست به‌عنوان یکی دیگر از ابعاد مورد بحث در زمینه کیفیت زندگی شهروندان مرزنشین از دو جنبه در سیاست‌ها و برنامه‌های سند توسعه پنجم دیده شده است؛

یکی بهبود دسترسی به منابع آب از طریق برنامه‌ریزی برداشت از منابع آب مرزی و دیگری تقویت نهادهای فعال در توسعه محیط مرزی از طریق تقویت نقش بسیج سازندگی در مرزها بوده است.

در بعد **مشارکت مدنی**، نظیر برنامه دوم و چهارم توسعه سیاست‌ها به سوی ایجاد و توسعه پیوندها با فضاهاى بین‌المللى بوده است. از حیث **خدمات و زیرساخت‌ها** نیز می‌توان گفت برنامه ویژه و برجسته‌ای برای اجرا در مناطق مرزی دیده نشده است و تنها مورد قابل اشاره این است که سیاست‌گذار در راستای عملیاتی نمودن طرح جامع امنیت پایدار، رهنمودهایی برای پژوهش در خصوص اقدامات عمرانی لازم، داشته است.

اوقات فراغت یکی از ابعاد مهم کیفیت زندگی است که به لحاظ سابقه تاریخی به دوران پس از انقلاب صنعتی در قرن ۱۹ میلادی بازمی‌گردد و در دنیای مدرن کنونی یک نیاز ضروری به شمار می‌رود. بررسی محتوایی اسناد توسعه پنج‌ساله کشور از سال ۱۳۶۸ نشان داد اوقات فراغت مرزنشینان برای اولین بار در قانون برنامه پنجم توسعه (از سال ۱۳۹۰) بدان پرداخته شده است. اولین و تنها گام اجرایی دیده‌شده برای اوقات فراغت شهروندان مرزنشین در برنامه مذکور، تعیین متولی و راهبر امر اوقات فراغت بوده است و مسائلی نظیر اینکه چه اموری و چه اهدافی دنبال گردد، کماکان مغفول مانده است.

جدول شماره ۶. مضامین کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران

مضمون اصلی	مضمون فرعی	عبارت معنادار
	توسعه فعالیت‌های صنعتی	حمایت مالی و حقوقی از استقرار صنایع در مناطق مرزی در راستای ارتقا و تقویت اقتصاد و معیشت مرزنشینان
اشتغال و درآمد	توسعه نهادی	حمایت مالی و حقوقی از تعاونی‌های مرزنشینان در راستای ارتقا و تقویت اقتصاد و معیشت آنان
	توسعه کشاورزی	حمایت مالی و حقوقی از بهره‌برداری زمین‌های مستعد کشاورزی
	توسعه و تقویت گردشگری	استفاده حداکثری از منابع طبیعی و گردشگری در مناطق مرزی
	رونق بازار و فروش محصولات	گسترش بازار تولیدات مناطق مرزی
	برنامه‌ریزی امنیت پایدار و جامع	تهیه طرح جامع امنیت پایدار مناطق مرزی را تا پایان سال اول برنامه
امنیت فردی	پشتیبانی از نیروهای امنیتی و نظامی	بهبود وضعیت رسیدگی، خدمات‌رسانی و حمایت از کارکنان نیروهای مسلح در مأموریت‌ها و مراقبت از مرزها
	بهبود دسترسی به منابع آب	تأمین اعتبارات به منظور تسریع در اجرای طرح‌های استحصال، تنظیم، انتقال و استفاده از حقبه کشور از رودخانه‌های مرزی
کیفیت محیط‌زیست	تقویت نهادهای فعال در توسعه محیط مرزی	واگذاری فعالیت‌های، آموزشی، بهداشتی، فرهنگی، غنی‌سازی اوقات فراغت، بیابان‌زدایی، جنگل‌کاری و آب‌رسانی به روستاها به بسیج سازندگی
مشارکت مدنی	مناسبات بین‌المللی	افزایش مراودات اقتصادی - اجتماعی با کشورهای همسایه
خدمات و زیرساخت‌ها	پژوهش در زمینه اقدامات عمرانی لازم	تدوین طرح جامع امنیت پایدار با رویکرد توسعه اقدامات عمرانی
اوقات فراغت	تعیین راهبر و پیگیری‌کننده	واگذاری تکلیف غنی‌سازی اوقات فراغت مرزنشینان به بسیج سازندگی

محتوای برنامه پنج‌ساله ششم توسعه

برنامه ششم پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران در فاصله سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۶ اجرا شد. سیاست‌های کلی این برنامه بر پایه محورهای سه‌گانه «اقتصاد مقاومتی»، «پیشتازی در عرصه علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» طراح و تدوین شده

است. فرجام مدنظر برنامه ششم ارائه الگویی برآمده از تفکر اسلامی در زمینه پیشرفت که به کلی مستقل از نظام سرمایه‌داری جهانی باشد، مدنظر بوده است.

بر اساس مطالعه و تحلیل محتوایی سند برنامه ششم توسعه (جدول ۷) مشخص شد همچون برنامه‌های قبلی، در ساختار سیاست‌های اتخاذی برنامه برای تمامی ابعاد کیفیت زندگی مناطق و سکونتگاه‌های مرزی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نشده است به گونه‌ای که از بین ۱۱ بعد کیفیت زندگی تنها برای پنج بعد امنیت فردی، آموزش، کیفیت محیط‌زیست، خدمات و زیرساخت‌ها و اوقات فراغت می‌توان مواردی را از محتوای برنامه احصاء نمود. در بعد **امنیت فردی** به مواردی همچون تقویت امنیت نظامی، توسعه جنبه‌های نرم‌افزاری امنیت و بهره‌گیری از نیروهای بومی در تأمین امنیت از سرآمدترین موارد مورد اهتمام برنامه ششم توسعه بوده است. همچنین به لحاظ **آموزش** نیز دولت برنامه‌ریزی نموده است تا با تأمین اعتبار و منابع لازم، به سوی توسعه و ترویج ارزش‌های ایرانی اسلامی و توسعه فرهنگ مطالعه در جامعه مرزی پیش رود.

در بعد **کیفیت محیط‌زیست**، سیاست‌ها در سه مقوله تدوین و برنامه‌ریزی شده است: اول، توسعه کالبدی و فضایی که برنامه اجرایی آن تهیه و اجرای طرح‌های ساماندهی و بهسازی روستاهای مرزی بوده است؛ دوم، بهبود دسترسی به منابع آب با تأکید مشابه برنامه‌های قبلی (برنامه‌های پنجم و چهارم توسعه) و سوم، بهبود کیفیت محیط‌زیست از طریق لایروبی اروند رود و توسعه سواحل آن در جنوب غرب کشور.

تنها مورد تدارک دیده شده برای توسعه بعد **خدمات و زیرساخت‌ها** در نواحی مرزی در برنامه ششم توسعه مربوط به خدمات‌رسانی پست و گسترش فعالیت‌های آن است. در حقیقت نیازهای حیاتی و اولویت‌دار نسبت به مقوله پست از جمله آب‌لوله‌کشی بهداشتی، دسترسی به سوخت (گاز) و بهداشت که عامل بسیاری از ناهنجاری‌ها و گریزناکی جمعیت از نوار مرزی بوده، از دید سیاست‌گذاران در این برنامه همچون برنامه‌های قبلی مغفول مانده است.

پرداختن به **اوقات فراغت** مرزنشینان که برای اولین بار در برنامه پنجم مورد توجه قرار گرفته بود، در این برنامه توسعه سیاست گذاران و برنامه ریزان گسترش حوزه نفوذ صداوسیما در مناطق مرزی و رشد برنامه های آن را تنها راهکار لازم برای توسعه شرایط جهت گذران اوقات فراغت دیده است.

جدول شماره ۷. مضامین کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران

مضمون اصلی	مضمون فرعی	عبارت معنادار
امنیت فردی	تقویت امنیت نظامی	تقویت و توسعه زیرساخت ها و توان عملیاتی مرزبانی
	توسعه جنبه های نرم افزاری امنیت بهره گیری از نیروهای بومی در تأمین امنیت	توسعه فعالیت های اطلاعاتی و تقویت دیپلماسی مرزی مشارکت دهی مرزنشینان در طرح های امنیتی
آموزش	حمایت مالی دولت از توسعه فرهنگ در مناطق مرزی	اعتبار و منابع لازم را در جهت ترویج ارزش های ایرانی اسلامی و توسعه فرهنگ مطالعه
کیفیت محیط زیست	توسعه کالبدی و فضایی	تهیه و اجرای طرح های ساماندهی و بهسازی حداقل ۲۰ درصد روستاهای مرزی با رویکرد پدافند غیرعامل
	بهبود دسترسی به منابع آب	تثبیت، استمرار و افزایش حق آبه به رودخانه های مشترک و مرزی مانند هیرمند
خدمات و زیرساخت ها	بهبود کیفیت محیط زیست	لایروبی اروندرود و توسعه سواحل آن در هر سال ۲۵ درصد
	خدمات رسانی پست	شرکت ملی پست مکلف است نسبت به راه اندازی و ارائه خدمات پستی رأساً یا توسط دیگر اپراتورها در ایستگاه های راه آهن، بندرها، فرودگاه های بین المللی و پایانه های مرزی کشور اقدام نماید
اوقات فراغت	گسترش برنامه های صداوسیما	افزایش اعتبار سازمان صداوسیما جهت پوشش دهی برنامه ها در تمامی استان های کشور و تولید برنامه های تولیدی (ملی، استانی و برون مرزی) پویانمایی (انیمیشن)، مستند و فیلم ها و سریال های فاخر و توسعه فنی

نتیجه‌گیری

مناطق مرزی هر کشوری به‌ویژه در ایران با موقعیت استراتژیک و ژئوپلیتیکی آن در خاورمیانه، از اهمیت بی‌بدیلی برخوردار است. گزاره‌هایی همچون رضایت از زیست در مرزها توسط مرزنشینان، ماندگاری جمعیت ساکن در مرزها، خنثی‌سازی زمینه‌های نفوذ و فعالیت نیروهای بیگانه در مناطق مرزی، جلوگیری از واگرایی مناطق مرزی از سایر مناطق و ممانعت از ایجاد و تعمیق شکاف میان جامعه سکونتگاهی حاشیه مرز با حکومت مرکزی، عدالت جغرافیایی و یکپارچگی سرزمین از جمله موارد خطیری است که نیازمند برنامه‌ریزی و اقدامات بنیادینی در راستای توسعه مناطق و سکونتگاه‌های مرزی است. بدین‌سان، توجه به کیفیت زندگی شهروندان مرزنشین می‌تواند یک راهبرد مهم و اساسی در راستای تحقق موارد ذکر شده باشد.

شالوده جریان بهبود بخش کیفیت زندگی در مناطق مرزی، رویکردی است که نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کشور در محتوای اسناد توسعه تدارک دیده است. در ایران برنامه‌های پنج‌ساله توسعه به‌عنوان اسناد راهبردی توسعه کشور دارای اهمیت است که تلاش شد به تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه پنج‌ساله پس از انقلاب از حیث پرداختن به کیفیت زندگی در مناطق مرزی و تغییرات رویکرد مذکور طی شش دوره اسناد توسعه ایران پرداخته شود.

بر اساس یافته‌های به‌دست آمده بیشترین سطح توجه به ابعاد "کیفیت زندگی سکونتگاه‌های مرزی ایران" متعلق به قانون برنامه ششم بوده و کمترین گزاره‌های قانونی نیز در برنامه‌های دوم و سوم توسعه کشور می‌توان دید. برنامه چهارم توسعه نقطه عطفی به لحاظ میزان گرایش و توجه به موضوع "کیفیت زندگی شهروندان مرزنشین" در محتوای برنامه‌های مذکور به شمار می‌رود چراکه از آن زمان به بعد، همراه رویکرد رو به رشدی حاکم شده است. همچنین در مجموع شش قانون برنامه توسعه پس از انقلاب اسلامی، بعد "امینت" از بین ابعاد ۱۱ گانه کیفیت زندگی دارای بیشتری میزان توجه از حیث گزاره‌های قانونی مرتبط بوده است. از سوی دیگر، دو بعد "کیفیت مسکن" و "تعادل کار-زندگی"

هیچ گونه برنامه‌ای در اسناد توسعه کشور برای آن طی شش دوره مورد بررسی دیده نشده است.

در نهایت می‌توان نتیجه گرفت که به‌طور کلی در طول مدت مورد بررسی، برنامه‌ریزی برای توسعه ابعاد کیفیت زندگی مناطق مرزی به‌صورت یکدست و یکپارچه نبوده است و اختلاف زیادی بین میزان گرایش به ابعاد کیفیت زندگی می‌توان دید. این بدان معناست که کلیت کیفیت زندگی در مناطق مرزی کماکان دست‌نیافتنی است و بر این اساس، احساس رضایت از کیفیت زندگی شهروندان مرزنشین کشور نیز بسیار بعید و خارج از انتظار است. لذا این مسئله می‌تواند یک ضعف و تهدید جدی برای امنیت کشور و توسعه سرزمین در درازمدت به شمار رود. همچنین در برنامه‌های توسعه ایران در ارتباط با ابعاد کیفیت زندگی ویژه مناطق مرزی، تنوع سیاست‌گذاری و برنامه‌های اجرایی دیده نمی‌شود. البته در بین برنامه‌های مورد مطالعه رویه یکسانی وجود ندارد و دو برنامه پنجم و ششم نسبت به برنامه‌های توسعه قبلی به لحاظ برنامه‌ای دارای تنوع بیشتری است. در حقیقت در هیچ‌یک از برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کیفیت زندگی در فضاهای مرزی یک مسئله اولویت‌دار نبوده است. بعلاوه، محدود برنامه‌هایی که هم‌راستا با کیفیت زندگی مناطق مرزی در محتوای برنامه‌های توسعه کشور در نظر گرفته شده، روزآمد و مطابق با شرایط جامعه تدوین نشده است. به عبارتی برنامه‌ها و اقدامات آن، نهایت از جذابیت لازم برای اینکه بهبود و پیشرفت قابل توجه در کیفیت زندگی مرزنشینان ایجاد نماید، برخوردار نیست.

بر پایه نتایج به‌دست آمده و ضرورت‌های موجود از جنبه‌های گوناگون پیشنهاد می‌گردد که اولاً فصل مجزایی تحت عنوان "نواحی مرزی" از برنامه هفتم توسعه پنج‌ساله کشور در آن دیده شود و در ذیل آن برنامه‌های مربوط به سکونتگاه‌های مرزی با رویکرد حفظ امنیت و تلاش برای بهبود بخشیدن به ابعاد کیفیت زندگی مرزنشینان (شهری و روستایی) درج شود. در تدوین برنامه‌های ذیل این فصل بایستی تناسب توجه به هر یک از ابعاد کیفیت زندگی بر پایه واقعیت‌های موجود کشور مدنظر باشد؛ ثانیاً نظام و متولی پایش

برنامه‌های درج شده در ذیل فصل نواحی مرزی نیز در انتهای فصل مذکور تعریف و تدوین شود.

تشکر و قدردانی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) احمدی پور، زهرا؛ حافظ‌نیا، محمدرضا؛ محمدرضا، عباس (۱۳۸۷) تأثیرات اقتصادی و اجتماعی بازگشایی مرزها نمونه موردی بخش باج‌گیران در مرز ایران و ترکمنستان، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، سال ۴۰، شماره ۶۵، صص. ۱۸-۱.
- ۲) اسفرم، یعقوب؛ استحکام، حسن؛ شامانیان، مریم؛ اسدی، رضا (۱۳۹۷) بررسی اثر بازارچه‌های مرزی در کیفیت مناطق روستایی - مطالعه موردی بازارچه مرزی تهرچین پیرانشهر، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، سال ۵، شماره ۴، صص. ۵۱۱-۴۹۱.
- ۳) افضل‌ی، رسول؛ قالیباف، محمداقرا؛ احمدی فیروزجائی، میثم (۱۳۹۲) تبیین تحولات مفهوم مرز در فضای سیاسی مجازی، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، سال ۴۵، شماره ۱، صص. ۲۳۸-۲۱۷.
- ۴) بدراق‌نژاد، ایوب؛ عزیزپور، فرهاد؛ افراخته، حسن (۱۴۰۰) بررسی نقش عوامل اثرگذار در توسعه فضایی نواحی روستایی مرزی - مطالعه موردی روستاهای مرزی شهرستان گنبد کاووس، فصلنامه علوم و فنون مرزی، سال ۱۰، شماره ۲، صص. ۱۰۳-۶۷.
- ۵) بدری، سید علی؛ رضوانی، محمدرضا؛ قرنچیک، مجید (۱۳۹۲) سنجش شاخص‌های ذهنی کیفیت زندگی در نواحی روستایی - مطالعه موردی دهستان جعفرابای جنوبی شهرستان ترکمن، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۴، شماره ۲، صص. ۷۴-۵۳.
- ۶) پاسبان، مرتضی و اصغری لقمجانی، صادق (۱۳۹۹) واکاوی محدودیت‌های دستیابی به کیفیت مطلوب زندگی در روستاهای مرزی - مورد ناحیه سیستان، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۱۰، شماره ۳۷، صص. ۴۶-۳۳.
- ۷) جباری، حبیب (۱۳۸۱) توسعه اجتماعی و اقتصادی دو روی یک سکه، فصلنامه رفاه اجتماعی، ویژه‌نامه سایت اجتماعی، دوره ۳، شماره ۱۰، صص. ۷۹-۵۵.

- (۸) جمینی، داوود؛ صفری علی اکبری، مسعود؛ صالحی کاخکی، مریم؛ علی پور، خالد؛ ذوالفقاری، امیرعلی (۱۳۹۶) توزیع فضایی کیفیت زندگی و شناسایی تعیین کننده‌های آن در سکونتگاه‌های روستایی - مطالعه موردی شهرستان روانسر استان کرمانشاه، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۸، شماره ۶۶، صص. ۵۷-۷۸.
- (۹) حیدری، محمد؛ انعامی علمداری، سهراب؛ فتاحی، فرهاد (۱۳۹۱) ژئوپلیتیک مرز و الگوی مدیریت و کنترل مرزهای شرقی ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۸، شماره ۳، صص. ۱۵۳-۱۱۸.
- (۱۰) خادمی، حسین (۱۳۹۰) ارزیابی و مکان‌یابی فضای سبز شهری با استفاده از GIS (نمونه موردی: شهر آمل)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: غلامرضا جانباز قبادی، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نور.
- (۱۱) خراسانی، محمدمامین و اکبرپور، محمد (۱۳۹۱) تحلیل رضایت ساکنان روستایی از کیفیت محیط در مناطق مرزی - مورد مطالعه بخش سیه رود شهرستان جلفا، فصلنامه علوم و فنون مرزی، سال ۱، شماره ۳، صص. ۸۶-۹۶.
- (۱۲) خواجه شاهکوهی، علیرضا و مهدوی، شهرام (۱۳۹۱) ارزیابی و تحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی در شهرهای مرزی (مطالعه موردی: شهر بندر ترکمن)، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌ها و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۳۰ و ۳۱ فروردین ۱۳۹۱، دانشگاه سیستان و بلوچستان صص. ۴۳۶-۴۳۰.
- (۱۳) خوارزمی، شهین‌دخت (۱۳۸۷) کیفیت زندگی و الزامات عصر دیجیتال در ایران، پایگاه اطلاع‌رسانی علوم ارتباطات در ایران، مشاهده شده در آدرس <https://vista.ir/article/293500> اینترنتی.
- (۱۴) خوشفر، غلامرضا؛ موسی‌زاده، حسین؛ خداداد، مهدی (۱۳۹۵) تحلیلی بر کیفیت زندگی در مناطق مرزی - نمونه دهستان اترک از توابع شهرستان گنبد کاووس، فصلنامه پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، سال ۴، شماره ۴، صص. ۵۳-۸۶.
- (۱۵) درایسل، آلاسدایر و بلیک، جرالداچ. (۱۳۷۳) جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا، ترجمه دره میرحیدر، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

- ۱۶) ذکایی، محمد سعید و نوری، آرام (۱۳۹۴) زندگی در مناطق مرزی: مطالعه پدیدار شناختی مرزنشینان شهر نوسود، جامعه پژوهشی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سال ۶، شماره ۴، صص. ۱۰۵-۱۲۸
- ۱۷) رضوانی، روح‌الله (۱۳۸۹) تحلیل محتوا، نشریه پژوهش، سال ۲، شماره ۱، صص. ۱۵۶-۱۳۷
- ۱۸) رضوانی، محمدرضا؛ منصوریان، حسین (۱۳۸۷) سنجش کیفیت زندگی: بررسی مفاهیم، شاخص‌ها، مدل‌ها و ارائه مدل پیشنهادی برای نواحی روستایی، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۳، صص. ۲۶-۱.
- ۱۹) سرور، رحیم؛ عشقی چهاربرج، علی؛ علوی، سعیده (۱۳۹۴) تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه در راستای تحقق امنیت پایدار در مناطق مرزی - مورد مطالعه شهرستان‌های مرزی کلان منطقه آذربایجان، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال ۳، شماره ۱۲، صص. ۲۲-۱.
- ۲۰) شاهرخی ساردو، صالح و نوری‌پور، مهدی (۱۳۹۴) بررسی وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در مراکز دهستان‌های شهرستان جیرفت، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۱۲، صص. ۴۰-۱۹.
- ۲۱) صانعی، صدیقه (۱۳۹۳) کیفیت زندگی، ابعاد و رویکردها، دومین کنفرانس ملی جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی، ۲۵ دی ۱۳۹۳، موسسه اطلاع‌رسانی نارکیش تهران، صص. ۱۲-۱.
- ۲۲) غفاری، غلامرضا و امید، رضا (۱۳۸۹) کیفیت زندگی، شاخص توسعه اجتماعی، تهران: شیرازه.
- ۲۳) غفاری، غلامرضا؛ کریمی، علیرضا؛ نوذری، حمزه (۱۳۹۱) روند مطالعه کیفیت زندگی در ایران، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، سال ۱، شماره ۳، صص. ۱۳۴-۱۰۷.
- ۲۴) فاضل‌نیا، غریب (۱۳۹۳) سنجش و مقایسه تطبیقی شاخص‌های کیفیت زندگی در خانواده‌های گسترده و هسته‌ای - مطالعه موردی مناطق روستایی بخش پشت‌آب زابل، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، شماره ۲۰، صص. ۸۷۴-۸۴۹.
- ۲۵) فرجی ملایی، امین (۱۳۸۹)، تحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی شهری و برنامه‌ریزی برای بهبود آن (مطالعه موردی: شهر بابلسر)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، استاد راهنما: کرامت‌الله زیاری، دانشگاه تهران.

- (۲۶) فیروزجاییان، علی اصغر و دهقان حداد، محسن (۱۳۹۳) ارتباط و تأثیر زندگی عینی بر کیفیت زندگی ذهنی (مطالعه موردی؛ شهر آمل، استان مازندران)، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی، سال ۳، شماره ۴، صص. ۱۵۷-۱۸۴
- (۲۷) قالیباف، محمدباقر؛ رمضانزاده لسبویی، مهدی؛ یاری شگفتی، اسلام (۱۳۸۸) سنجش میزان رضایت مندی ساکنان روستایی از کیفیت زندگی و آثار آن بر امنیت مناطق مرزی-مطالعه موردی بخش نوسود استان کرمانشاه، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۳، صص. ۱۶۳-۱۸۴.
- (۲۸) قلی پور، رحمت الله و اقاچانی، رضا (۱۳۹۳) بررسی تجربه توسعه ترکیه با تأکید بر برنامه های توسعه و مقایسه آن با ایران، سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، واکاوی مفاهیم و نظریه های رایج و تجارب ایران و جهان؛ به سوی نظریه اسلامی ایرانی.
- (۲۹) کریمی، مرتضی و وفاپی، علی اکبر (۱۳۹۶) امنیت سازی با توسعه پایدارتر مناطق مرزی، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال ۴، شماره ۱۵، صص. ۹۵-۱۱۵
- (۳۰) لطیفی، غلامرضا و فرخوندی، امیر (۱۳۹۰) عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی جانبازان شهرستان دزفول، فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۹، صص. ۸۱-۱۲۲.
- (۳۱) ماجدی، سید مسعود و لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۵) بررسی رابطه بین متغیرهای زمین های، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی، مطالعه موردی در روستاهای استان فارس، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۹، شماره ۴، صص. ۹۱-۱۳۵.
- (۳۲) متقی، افشین و متقی، سمیرا (۱۳۹۳) سنجش برخورداری و توسعه مناطق مرزی بر اساس روش های تصمیم گیری چندمعیاره- نمونه موردی شهرهای مرزی استان آذربایجان، پژوهشنامه مطالعات مرزی، سال ۲، شماره ۳، صص ۸۲-۶۳.
- (۳۳) مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹) قوانین برنامه های اول تا ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مشاهده شده در سایت: <https://rc.majlis.ir>
- (۳۴) مؤمنی راد، اکبر؛ علی آبادی، خدیجه؛ فردانش، هاشم؛ مزینی، ناصر (۱۳۹۲) تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج، فصلنامه اندازه گیری تربیتی، دوره ۴، شماره ۱۴، صص. ۱۸۷-۲۲۲.

- ۳۵) میرزائی، حسین و عبده‌زاده، سیروان (۱۳۹۳) بررسی تأثیر بازارچه‌های مرزی بر کیفیت زندگی روستاییان مرزنشین - مورد مطالعه بازارچه‌های مرزی و روستاهای شهرستان میروان، فصلنامه توسعه محلی (روستائی-شهری)، سال ۶، شماره ۲، صص. ۲۷۸-۲۵۵.
- ۳۶) نجات، سحرناز؛ منتظری، علی؛ هلاکویی نایینی، کوروش؛ کاظم، محمد؛ سیدرضا، مجدزاده (۱۳۸۵) استانداردسازی پرسشنامه کیفیت زندگی سازمان جهانی بهداشت، مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی، سال ۴، شماره ۴، صص. ۱۲-۱.
- ۳۷) نویخت ارسی، توحید (۱۳۸۹) کیفیت زندگی دانشجویان و عوامل مرتبط با آن (مطالعه موردی: دانشجویان دانشکده فنی دانشگاه تهران و دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- 38) Battis-Schinker, Eva. & Al-Alawi, Sarah. & Knippschild, Robert. & Gmur, Karolina. & Książek, Sławomir. & Kukuła, Marta. & Belof, Magdalena. (2021) Towards quality-of-life indicators for historic urban landscapes – Insight into a German-Polish research project, *Environmental and Sustainability Indicators*, Vol.10, pp.1-15.
- 39) Biderman, Albert D. (1974) Social indicators, In R. L. Clewett & Jerry C. Olson (Eds.) *whence and whither in social indicators and marketing*, pp.27-44, Chicago, American Marketing Association.
- 40) Brown, Jackie. & Bowling, Ann. & Flynn, Terry. (2004) Models of quality of life: A taxonomy, overview and systematic review of the literature. *European Forum on population ageing research*. Availablat: http://www.ageingresearch. Group. Shef.ac.uk/pdf/qol_review_no_tables.pdf.
- 41) Bruggemann, Bernd. & Garlipp, Petra. & Haltenhof, Horst. & Seidler, Klaus-Peter. (2007) Quality of life and social support as outcome characteristics of a psychiatric day Hospital, Reprinted From the *German Journal of Psychiatry*, No.10, pp.58-68.
- 42) Brzosko-Sermak, Agnieszka. (2007) Theoretical Deliberations on Frontier location of Cities, *Bulletin of Geography (Socio-Economic Sires)*, No.7, pp.73-86.
- 43) Das, Daisy. (2008) Urban quality of life: A Case study of Guwahati. *Journal social indicators research*, Vol. 88, No.2, pp.297-310.

- 44) Fang, Fang. & Ma, Libang. & Fan, Hao. & Che, Xinglong. & Chen, Meimei. (2020) The spatial differentiation of quality of rural life based on natural controlling factors: A case study of Gansu Province, China, *Journal of Environmental Management*, Vol. 264, pp.11-43.
- 45) Giannico, Vincenzo. Spano, Giuseppina. Elia, Mario. D'Este, Marina. Sanesi, Giovanni. & Laforteza, Raffaele. (2021) Green spaces, quality of life, and citizen perception in European cities, *Environmental Research*, Vol.196, pp.11-19.
- 46) Goerlich, Francisco J. & Reig, Ernest (2021) Quality of life ranking of Spanish cities: A non-compensatory approach, *Cities*, Vol.109, pp.10-29.
- 47) Holtz, Carol. & Sowell, Richard. & VanBrackle, Lewis. & Velasquez, Gabriela. & Hernandez-Alonso, Virginia. (2014) A quantitative study of factors influencing quality of life in rural Mexican women diagnosed with HIV, *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, Vol.25, No.6, pp.555-567.
- 48) Kolodinsky, Jane. & DeSisto, Thomas Patrick. & Propen, David. & Putnam, Matthew E. & Roche, Erin. & Sawyer, William R. (2013) It is not how far you go, it is whether you can get there: modeling the effects of mobility on quality of life in rural New England, *Journal of Transport Geography*, Vol. 31, No.C, pp.113-122.
- 49) Lambiri, Dionysia. & Biagi, Bianca. & Royuela, Vicente. (2007) Quality of Life in the Economic and Urban Economic Literature, *Social Indicators Research*, Vol.84, No.1, pp. 1-25.
- 50) Lee, Yung-Jaan. (2008) Subjective quality of life measurement in Taipei. *Journal Building and Environment*, Vol.43, No.7, pp.1205-1215.
- 51) Leimgruber, Werner. (1991) *Boundary Values and Identity: The Swiss-Italian Transborder Region*, eds: Rumley and J.V. Minghi, Rutledge, New York.
- 52) Leung Kwok Prudence, Lau. Wai Chung Lawrence, Lai. & Chi Wing Daniel, Ho. (2018), Quality of life in a "high-rise lawless slum": A study of the "Kowloon Walled City", *Journal of Land Use Policy*, Vol.76, pp.157-165.

- 53) Mella, Piero. & Gazzola, Patrizia. (2015) Sustainability and quality of life: the development model, In: Enterprise and the Competitive Environment, Vol.2, pp.542–551.
- 54) Mier, Nelda. & Ory, Marcia G. & Zhan, Dongling. & Conkling, Martha. & Sharkey, Joseph R. & Burdine, James N. (2008) Health-related quality of life among Mexican Americans living in colonias at the Texas–Mexico border, *Social Science & Medicine*, Vol. 66, No.8, pp. 1760-1771.
- 55) OECD. (2014) How's Life in Your Region? Measuring Regional and Local Well-being for Policy Making, OECD Publishing, Paris.
- 56) Pacione, Michael. (2003) Urban Environment Quality and human well-being, a social geographical perspective, *Journal of Landscape and urban planning*, Vol.65, No.1-2, pp.19-30.
- 57) Pal, Amlan Kumar. & Kumar, Uday Chandra. (2005) Quality of life concept for the evaluation of societal development of rural community in West Bangal, India. *Asia-Pacific Journal of Rural Development*, Vol. 15, No.2, pp. 83-93.
- 58) Parker, Jason Shaw. & Moore, Richard H. (2008) Conservation use and quality of life in rural community: an extension of Goldschmidt's finding, *Journal of Southern Rural Sociology*, Vol. 23, No.1, pp. 235-265.
- 59) Perkamann, Markus. (2003) Cross – Border Regions in Europe, Significance and Drivers of Regional Cross–Border Cooperation, *European Urban and Regional Studies*, Vol.10, No.2, pp.156-167.
- 60) Sapena, Marta. & Wurm, Michael. & Taubenbock, Hannes. & Tuia, Devis. & Ruiz, Luis A. (2021) Estimating quality of life dimensions from urban spatial pattern metrics, *Computers, Environment and Urban Systems*, Vol. 85, pp.1-11.